Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Кыска дыңнадыглар

СУГ-АКСЫ. Сүт-Хөл районы Совединиң чедиги сессиязы болуп эрткен. Анты рынокче шилчип турар үеде районнуң ажылчы чонунуң социал камгалалын экижидериниң, районнуң биче Соведин соңгуурунуң дугайында болгаш организастыг айтырыгларны аңаа чугаалашкан.

Райкүүскомнуң даргазы Чымба Монгуш кадыының байдалы-биле бо албан-ажылдан хостаарының дугайында билдиринишкинни киргген. Сессияга ол билдиринишкинни депутаттар сайгарып көргеш, дарганың дилээн хандырган.

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазынга Мөңге Диңмеевич Кара-Салды сессия соңгаан.

ЧАДААНА. Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң эвлечлиг хуралынга СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дугайында айтырыгны чугаалажып көргген.

Рынок харылзааларынче шилчип турар бо үеде чаа ёзу-биле ажыл-ишти организастаары негеттинин келген, ону барымдаалааш, райкүүском чамдык совхозтарның тургузуун эде көөрүн чугула деп санаан. Ооң уламындан мурнунда турган СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозту дүжүрерин шинтпирлээн. Ында ам «Хайыракан» бүдүрүлге черин тургускан. Ажыл-ижин ол чаа ёзу-биле чорудуп эгелей берген.

Бистиң корр.

С. ПЮРБЮ АТТЫГ ШАҢНАЛ

Республиканың культура ажылдакчыларының чогаадыкчы эвилелиниң баштаар черинин хуралы болуп эрткен. Тыванын улустуң чогаалчызы, Күрүне шаңналының лауреады С. Пюрбю аттыг күрүне шаңналын тургузар дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Ону чылдың-на 5 кижиге — библиотека, клуб болгаш улусчу чогаадылга, музей, культура болгаш өөредилге черлериниң төлээлеринге (чугле эвилел кежигүннеринге) тыпсыр кылдыр доктааткан. Баштайгы лауреаттарны Тыва Республиканың культуразының байырлалының хүнүнде чарлап үндүрер. Ол талазы-биле айтырыгны Тыва Республиканың Дээди Совединче киирер деп турар.

База бир солун чүүл — Бин-Хем районда Өөк суурда чогаалчы В. Яннын чурттап турганы бажының литература-төөгү музейи кылдыр дерип тургузар дугайында шинтпирни чогаадыкчы эвилелдиң баштаар чери хүлээп алган.

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат кылдыр Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты адап турар коллективтериниң үүнүн деткиринче бүгү культура ажылдакчыларын олар кыйгыганнар.

Бистиң корр.

Республиканың нинтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 15 (14739) 1992 чылдың январь 23, четверг

Чагыдар өртээ 10 көп. Садыр өртээ 00 көп.

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлелинде

СУУРЛАР АРАЗЫНЫҢ ЧАРЫЖЫН ТҮҢНЭЭН

Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлели 1991 чылда үлегерлиг корум-чурумнуг болгаш бедик культуралыг чурттакчылыг чер дээш республика чарыжының түңнелин үндүрген.

Үлегерлиг корум-чурумнуг болгаш бедик культуралыг чурттакчылыг чер дээш республика чарыжының түңнелин чугаалажып көргеш, Министрлер Чөвүлели Улуг-Хем районда Эйлиг-Хем көдээ Соведи эң эки көргүзүгнү чедип алган дээрзин демдеглээн.

Улус депутаттарының көдээ Совединиң күүскому, «Эйлиг-Хем» совхозтуң дирекциязы, эш хуу суду, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссия, эки тура улусчу дружина идепкейлиг ажылдап келген, ооң түңнелинде кем-херек үүлгедир чорук дыка кызырылган: 1990 чылдаазынга деңнээрге, кем-херек үүлгединишкини эрткен чылда 37 хуу кызырылган, хулиганзыг чоруктарның саны ийи катап эвээжээн.

Ол ышкаш көдээ Совет суурнуң чаагайжыдылгазын чорудар ажылды совхозтуң администрациязы-биле бир демниг эки шинтпирлеп турар. Эрткен чылын кат-кимис үнер 1000 дөстү тараан, оруктарны септээн, кудумчуларга сай-дашты төккен, херимнерни чаарткан, чугайлаан. Бажыңнар богун төгерин чурумчуткан, садыг черлериниң, школаларның, уруглар садтарының, библиотеканың санитарлыг байдалын доктаамал хынап турар.

Хуу дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдеринге суурнуң чурттакчылары идепкейлиг киржип турар. Амгы үеде өг-бүлелериниң 97 хуузу хуу малдыг, 90 хуузу картофельди тарып ап турар. Ажылдавайн турган тос аныяк кижини күш-ажылче хаара туткан.

Ол ышкаш Тыва Республиканың Министрлер Чөвүлели Бай-Тайгада Кызыл-Даг, Каа-Хемде Сарыг-Сеп, Эрзинде Бай-Даг, Кызылда Сукпак, Бин-Хемде Сесерлиг көдээ Советтериниң улусту ажыл-агыйже хаара тудар, чурттакчылыг черлерни ногаанчыдар талазы-биле ажылын база багай эвес деп үнелээн.

Ооң-биле чергелештир республиканың дыка хөй районнарының көдээ Советтери чонну, ылаңгыя аныяктарны ажыл-агыйже хаара тудар, чаагайжыдылга ажылы кылыр талазы-биле айтырыгларны кошкак шинтпирлеп турар, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демиселди күштелдирбейн, харын-даа деңнелин өстүрүп турар дээрзин база айыткан.

Үлегерлиг корум-чурумнуг болгаш бедик культуралыг чурттакчылыг чер дээш республика чарыжының бүгү негелделерин долу хемчээлдиг кайы-даа Совет күүсеттээнин барымдаалааш, 1991 чылдың түңнели-биле бирги черни каяа-даа тывыспас деп шинтпирни Министрлер Чөвүлели хүлээп алган дээрзин чарыш түңнели үндүрген доктаалда чугаалап турар.

Ийиги черни Улуг-Хем районда **Эйлиг-Хем көдээ Совединге** (даргазы Т. Т. Дакыр-оол) тыпсыр, шаңнал кылдыр 60 муң рубльди бээр.

Бай-Даг, Кызыл-Даг, Сукпак, Сарыг-Сеп болгаш Сесерлиг көдээ Советтериниң чогумчалыг ажылын демдеглээн.

Хоойлу-дүрүмнү быжыглаар, нинтиниң корум-чурумун экижидер, кем-херек үүлгедир чоруктарны болдурбас, чонну ажыл-агыйже калбаа-биле хаара тудар, чурттакчылыг черлерни чаагайжыдар болгаш ногаанчыдар талазы-биле немелде хемчеглерни алырын район болгаш Кызыл хоорай Советтериниң күүскомнарынга дааскан.

КОНКУРС ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Республиканың массалыг информация чепсектеринге көдээниң социал хөгжүлдезин чырыдарының талазы-биле 1991 чылда республика конкурзунуң түңнелдери үндүртүнген.

Дыка хөй парлалга органнарының, телевидениениң болгаш радио дамчыдылгаларның чогаадыкчы коллективтериниң, журналистериниң база массалыг информация чепсектериниң штаттан дашкаар авторларының көдээниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын чырыдарының талазы-биле идепкейлиг ажылын жюри демдеглээн. Солуннарга парлаттынган үүлдерге, телевидениениң болгаш радиодамчыдылгаларның программаларына көдээ ажыл-агыйга чаа бүдүрүлге харылзааларын калбаа-биле нептередип турарының чорудулгалары, «Көдээниң социал хөгжүлдезинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун амыдыралга боттандырар талазы-биле улус депутаттарының Советтериниң, хөй-нинти организацияларының, ажыл-агый органнарының, көдээ ишчилериниң, кадык камгалал, культура, амыдырал хандырылга болгаш садыг хандырылга албан черлериниң ажыл-чорудулгазы ханы база билдилиниг-биле чырыттынып турган.

Чогаадылга конкурстуң дугайында дүрүмнүү негелделеринге дүүштүр жюри **Тыванын радио дамчыдылгаларының улус ажыл-агый редакциязының коллективинин** ажылын эки деп санааш, аңаа 300 рубль түңнүг **бирги шаңналды** тывыскан.

200 рубль түңнүг **ийиги шаңналды «Тувинская правда» солунунуң чогаадыкчы коллективинге** тывыскан. Өске чогаадыкчы коллективтериниң шаңналга киргген материалдарының конкурс дугайында дүрүмнүү негелделеринге дүүшпес болганы-биле үшкү шаңналды тывыспайн барып болур деп түңнелге жюри келген.

Район солуннарының аразында Чөөн-Хемчиктиң **«Лениничи орук» солунунуң коллективи** тиилекчи деп санаткан.

Хууда авторлар аразында **бирги шаңналды «Шын» солуннуң корреспондентизи Вера Кууларга** тывыскан. Ооң болук материалдарында көдээ школаларның ажылын экижидериниң, аныяктар кижизидилгезинин, көдээ ишчилериниң культурлуг хандырылгазын организастаарының айтырыглары чогуур деннелге чырыттынган деп жюри санаан. **«Тыва Республика» солуннуң редакторунуң оралакчызы Александр Филатенко** болгаш республиканың радиодамчыдылгаларының улуг редактору **Миний-оол Ондар ийиги шаңналга** төлептиг болганнар. **Үшкү шаңналды Владимир Цангунга («Тувинская правда»), Чкалов Мандыынчыга («Хемчиктиң сылдызы»)** болгаш **Саая Болат-оолга («Лениничи орук»)** тывыскан.

Макталдыг шаңналдарны жюри телевидение студиязының корреспондентизи Анай Яндараага, радиодамчыдылгаларның корреспондентизи Анай-оол Даржаага, Чадаанадан журналист Ольга Салчакка, парлалганың штаттан дашкаар авторлары Сүт-Хөл чурттуг Чаң-оол Ондарга, Баян-Колдан Алексей Тас-оолга, Улуг-Хемден журналист Кежик-оол Чөреевеге тывыскан.

Чамдык чогаадыкчы коллективтериниң көдээниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларынче чогуур кичээнгей салбайн турарын жюри демдеглээн.

Көдээниң социал-экономиктиг хөгжүлдезин эки чырыдар талазы-биле чогаадыкчы конкурс бо 1992 чылда үргүлчүлеп турар.

Всеволод ФИЛИППОВ.

БАРААННАР ОРНУНГА—АКША

ССРЭ-ниң ДОСААФ лотереязының эрткен чылдың ийиги үндүрүлгезиниң ойнаашкыны 1991 чылдың декабрь 14-те Ташкент хоорайга болган. Ол ойнаашкынның түңнели-биле бистиң республиканың дыка хөй чурттакчыларына аас-кежиктиг билеттер таварышкан.

Автомашиналарның болгаш мотоцикл ойнаашкыннарының орнунга үндүрүлгезиниң ойнаашкыны 1991 чылдың декабрь 14-те Ташкент хоорайга болган. Ол ойнаашкынның түңнели-биле бистиң республиканың дыка хөй чурттакчыларына аас-кежиктиг билеттер таварышкан.

Автомашиналарның болгаш мотоцикл ойнаашкыннарының орнунга ийиги үндүрүлгезиниң ойнаашкыны 1991 чылдың декабрь 14-те Ташкент хоорайга болган. Ол ойнаашкынның түңнели-биле бистиң республиканың дыка хөй чурттакчыларына аас-кежиктиг билеттер таварышкан. Кызылда ДОСААФ-тың каттышкан техниктиг школазының курсантызы, шеригге келдиртир аныяк оол Виталий Кравченко 15 муң 300 рубльди ойнап алган. Ол дээрге бараан ойнаашкыны-биле алыр болза, ВАЗ-21063 деп автомобиль болур ийик. Ийиги улуг түңнүг акшаны Бай-Хаакта районнуң төп эмнелгезиниң дүрген дузаның фельдшер эмчизи Радик Оюн ойнадып алган — 13400 рубль. Бараан ойнаашкыны-биле болза, ол ЗАЗ-1102 «Таврия» деп машина болур ийик. Пассажир АТБ-зинин чолаачызы Николай Буймов 1825 рубльдиң ойнаашкынынга таварышкан. Ол «ИЖ-Юпитер 5-01» мотоциклге дүгжүр. Оон-даа өске хөй акша ойнаашкыннары таварышкан.

Эрткен чылдың лотереязының ийиги үндүрүлгезиниң ойнаашкынынга таварышкан билеттериниң эзлери хомудалдыг арткан деп чугаалап болур. Чүл дээрге бараан ойнадыышкыннарының орнунга ооң өртээ акшаны бээрин чазак шинтпирлээн болгай. ДОСААФ лотереязының билеттеринге бараан фондузун бербейн барган.

Алексей ЕФИМОВ.
ДОСААФ-тың Кызыл хоорай комитединиң даргазы.

ЭКИЖЭЭН ЧҮВЕ-ДАА ЧОК

Бай-Тайга районнуң совхозтарының экономиказында кол черни мал ажылы эзлеп турар. Эрткен чылын «Бай-Тал» совхоз эзт, дүк садар талазы-биле күрүне чагыын ажыр күүсеткен. Ылаңгыя ол совхозта Тыралыг хойжу бригадазының көргүзүглери эки болган. Бригада төрүүр 100 хойдан-на тозан хураганны ап, өске коллективтерни мурнаан. Хойжулардан Маадыр-оол Доңгак, Шойгу Монгуш, Орус-оол Кудай-Мерген, Данов Саая, сарлыкчылардан Маска Доңгак кызымак ажылдааш, мурнакчылар санындан үнмээн. Бо кышкы хүннерде оларның коданнарында байдал багай эвес. Кадарчыларны одаар ыяш болгаш хөмүр-даш-биле хандырарын совхозтуң талазындан үзүктелдирип көрбээн. Бо болгаш өске-даа чүүктерни малчыннарга чедирерине чолаачы Кан-оол Люндуптун үлүү улуг болуп турар. Ооң эдилээни машина үрелиишкинге черле таваржып көрбээн. Ээ кижинин эдилелге камнышының, ону ажаан билириниң бир чижээ ол. Ажылга кызымак ол чолаачы малчыннарның хүндүткелин чаалап алган.

Чамдык ындыг эки чүүлдер бар-даа болза, мал ажылында өске четпестер ам-даа уламчылавышаан. Малдың чаш төлүн камгалап алырының хуузу куду болуп артпышаан. Чижээ, Хемчик бажының өшкү бригадазы эрткен чылын чүс өшкүден-не чүгле алдан анай камгалап алган. Өшкү бүрүзүнден дөңгүп-даңгып чүгле бир килограмм дүк кыгып алган. Эрткен чылын бода малга элээн хорамча болган. Бо кышка удур малчыннарның чүртталга бажыңнарын четче септевээн, садыг болгаш эмнелге айтырыглары амдаа чедир шинтпирлеттинмейн турар. Бо талазы-биле малчыннарның негелдези улуг болуп турар.

Ам кол айтырыг — кыштан нинтиниң малын хүрменди ажырып алыры. Ол бирги чергениң айтырыы болуп артар-даа. Эрткен чылдың четпестерин катаптавас, ону чайладырын өшкү болгаш ииек кадарчылары шыңгыы чугаалашкан болгаш чамдык хемчеглерни ап чорударының чугулазын негээн.

Кан-оол ДЕЛГЕР.
Бай-Тайга район.

ХУРАГАННАР МЕНДИ

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң хойжузу М. Л. Ооржак эрткен чылын чедиишкиниг ажылдаан. Ол төрүүр 100 хойдан-на 90 хураганны камгалап ап, бир баштан-на 2 килограмм дүктү кыргып, ажыл-агый-биле чарган керээзин ажыр күүсеткен. Маадыр Лопсанович республиканың малчыннар Наадымынга киришкеш «Москвич» маркалыг машинаны ээлчег чокка садып алыр талон-биле шаңнаткан.

Мурнакчы малчын бо кышка удур база хынамчалыг белеткенген. Ол дузалакчызы Дмитрий Монгуш-биле кады бажың-балгадының, кажаа-хораазының үүрмек септелгезин, чылыглаашкынын эки шынарлыг чоруткан. Олар кыштаанда 21 тонна сигенни дүжүрүп алган. Курган өдек четчири-биле бар.

Хойжунуң малы ам ооң-дап эгелээн. Төрээн 132 хойнуң хураганнары онча менди. Чаш малды доруктуруп өстүрериниң сакманчылар Марина Ооржак, Полина Монгуш кызымак, ак сеткилдиг ажылдап турарлар.

Кыштагда электри чырыын киргген. Сугну үзүктелдирбейн эккеп турар. Автосадыг айда бир катап кээр. Ооң чолаачызы малчыннарга далганны, макарон кылыгларын, пряникти садып турар. Ынчалза-даа бо чоокта ол кыштагга мал эмчилери барбаан, солуннар, журналдар чедирилгезин почтачылар саададып, 7-8 хонгаш эккеп турар.

Бир-тээ, совхоз-биле керээлиг ажылдап турар болганда, бо чылын база багай ажылдаар күзел Маадыр Лопсановичиде чок.

Арагчы ДОНГАК.

АРАТТАРНЫ КЫМ ДЕТКИИРИЛ?

Россияның-даа, Тыва Республиканың-даа хоойлулары, чарлыктары дарый-дарый үнүп-ле турар чүведир, аът мыяа кевиир безин шаг четпес. Оларның боттаныр, боттанмазы кымгаа хамаарылга чок. Хоойлу-дүрүмнү номчуп, таныжып олурарга, ажылдап, чурттап болурунуң аргалары бар хевирлиг чүве-дир. Ол хоойлуларның сылдаа-биле республиканың төвүнде, районнарда хөй-хөй чаа албан черлери (каттыжыышкыннар, комитеттер) тыптып турарын солуннардан билип ап тур бис. Адрестери, ат-сывы өскерилген боордан башка, чымчак сандайларның, чылыг кабинеттериниң саны көвүдеп турар хевирлиг. Чаңгыс ол-ла ажылды каш янзы комитеттер, ассоциациялар, комиссиялар харыылаар кылып каан. Чамдык организациялар аразында эрге-чагырга хунаажып турар апарган ышкаш-тыр. Тараачын болгаш арат ажыл-агыйларны сайзырадырын безин чер реформазының болгаш арат, тараачын ажыл-агыйларны деткиир талазы-биле комитет, республиканың арат болгаш тараачын ажыл-агыйларның ассоциациязы, республиканың Дээди Совединиң аграр политика болгаш агаар-бойдус ажыглалы, экология талазы-биле комитет дээш, аңгы-аңгы организациялар харыылаар апарган-дыр. Даргаларның чугаазын дыңнаарга, кулакка тааланчыг-ла чүве чорду. Мал-маган, машина-техниканы, бажың-балгатты чонга садар дээш-ле баар. Өртектер аартаан болгай. Кым ол бүгүнү садып ап шыдаарыл? Янзы-бүрү организацияларны тургузуп турары чылыг кабинетке артар, чымчак сандайга олурар, шыырак шалыцны алырының бир чылдагааны эвес ыйнаан. Күрүне аппарадын бир черге кызырган боор, өске черге чаа органнарны, организацияларны тургузуп, даргаларны бир сандайдан өске сандайже олурутпу турары ол эвеспе. Ынчаар «кызырар» чүве болза, даргалаар кижилерниң саны канчап кызырлырыл? Ынчаар «депшээн» даргалар «үе көргүзе бээрин» манап, ажыл-ишти удуртурунга шиитпирлиг хемчеглерни албайн турары-даа илден. Ельцинниң чер реформазын боттандырарынга соңгаарлаттынмас хемчеглер дугайында чарлыында совхозтарны тарадырының дугайында чугаа дорт чорбайн турар болгай. Мындыг байдалга чүү кижи, кым ажыл-агыйның чаа хевиринче шилчиир боор.

Шак мындыг янзылыг чүүлдериниң түңнелинде бистин О. Шынаанның девискээринге чаңгыс-даа арат, тараачын ажыл-агый турустунмады, а күзелдиг кижилер бар. Оларны деткиир хамаанчок, өскээр сургап тургаш, шегледип алганнар. Ону республиканың Агроүлетпүр эвилелинин, Тес-Хем районнуң АҮК-түн улуг-биче удуртулгазынга дорт хамаарыштырганым бо. Чижээлээрге, тараачын, арат ажыл-агыйларны бир организация, Чер реформазының болгаш арат, тараачын ажыл-агыйларны деткиир талазы-биле комитет дижик, деткип турда, өске талазындан, Агроүлетпүр эвилели дижик, бир организация чавырылдырып турда, ажыл-агый канчап шимчээрил? Чоннуң, кижилерниң дилег билдириишкиннерин канчаар сайгарып турарын хынаа, аңаа буруулуг кижилерни чайлатса.

Сөөлгү үеде профэвилелдер шуут ажылдавастаан, Кирген дадывыр чооглаар — ол-ла. Чоннуң эрге-ажыын дорт камгалавас, база-ла ужур эдертип ажылдаар хевээр.

Амыдырал үстүкү черлериниң планындан шоолуг-ла хамаарышпас, бөдүүн кижилериниң ажылдаарындан кончуг хамааржыр дээрзин чурт иштинде байдал көргүзүп тур. Бир эвес бөдүүн кижилерни деткивес, оларның ажылдаарына таарымчалыг үүлдерни тургуспас болза, биске кым дузалаарыл? Бистиң ажылдаар, чурттаар эрге-ажыывысты кым камгалаарыл?

Боттары бот-тускайлан ажылдаарын күзээн кижилерни хоойлу-дүрүмде сос кырында деткип турар-дыр. А амыдырада оларны деткээн шиитпирлиг хемчеглер чок. Өртектерни улгаттырып, шупту чүвени рынок көргүзе бээр деп чылдагаанналп турган херээ чок. Рынок чеже-даа рынок болза, шупту чүве өй-чижектиг болур эвес бе?

Маадыр-оол ТҮЛҮШ.

ДЫЛ ДУГАЙЫНДА

Төрээн дылывысты камнаарын, хүндүлээрин дыкала күзээр мен. Кызылдан теледамчыдылгаларны кижи чамдыкта сонуургавайн баардыр. Дамчыдылганы эрттирип олурган корреспондентдаа, аңаа киржип, чүве чугаалап бээри-биле чаладып-даа келген кижи орустыва сөстерни холуп эгелээргe, солун эвес апаар чүведир. «Салгынчыгаш» деп дамчыдылга чоруп турда, база ындыг болгай. Домактар тургузуу чевен, чечен эвес болур. Ындыг улус-тур бис ийин черле, төрээн дылывысты хүндүлевес, бирле чүве аза-соора өттүнүксээр аан. Мен чоокта чаа Эрзиниин Нарынга чордум, нарынчылар моолдаар улус ол, чараш-тыр. Арыг орустаар, тывалаар, моолдаар кижи болза, ындыгларга хамаарыштыр артык чугаа каяа турар. Шын сөстө күүгүл чок, боданып көрээлицер.

Кадыргы КЫРГЫС.
Улуг-Хем район.

• • •

Январь 3-те телевизорга ийиги программага бистиң филармония артистери-биле ужуражылга-концерт болган чүве. Ийи — орус, тыва дылга эрткен. Ынчаар чарлаарга, дыңнап олурарга ындазында таарымча чогу кончуг болур чорду ийин. Тыва дылга кандай чугаалааш, ол-ла дораан орус дыл кырынга чарлаарга, черле бот хууда таарзынмадым. Дамчыдылга тыва дылга чоруп турган болганда, ол хевээр тыва дылга чугаалаза. Очулдуруп-даа турган ышкаш сагындырар. Дамчыдылга кайы дылга эртер дээнил, орта эртер ужурлуг, холуп турган херээ чүл, кижиге дыңналыры безин эпчок боор чорду. Көрүкчү кижи болганымда, мону черле чугаалап каайн.

Анита КОНГУЛ-ООЛ.
Кызыл хоорай.

• • •

Тыва дыл бисте күрүне дылы болгай. Оозун бодап көөрге, тыва кижи каяа-даа чорааш, төрээн дылынга чоргаарал-биле чугаалаар-дыр. Кандыг-даа хурал-суглаага тывалап саналдаар аргалыг болу берген. Ынчалзажок мен улуг кижилерден мындыг эскериглер кылдым. Бистиң удуртукчу даргаларывыс радиога, телевизоргадаа чүгле орус дылга чугаалаарын бодаар-дыр. Ону сонуургаан малчын кижи чугааның алыс утказын чедир билбейн баар хире чүве, чүге дизе олар колдуунда-ла үндезин чурттакчылар болгай. Чарлалдарны база хөй кезиинде-ле орустап дыңнадыр-дыр. Чүге ындыгыл деп бодап чоруур мен. Ынчангаш телевидение ажылдакчылары, удуртукчу даргаларды ол бодалдарны кичээнгейге алыр болза. Чамдык улуг-даа, эрге-дужаалы оон арай чавыс-даа даргалар харын төрээн дылын уттуп бар чыдар хире чүве бо.

Чойганмаа ӨӨЛЕТ.
Кызыл-Чыраа ортумак школазының 8-ки классчызы.

Тес-Хем район.

БИР ҮН-БИЛЕ

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат депшидериниң хуралы Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңынга болуп эрткен. Аңаа суурнуң сес чүс хире чурттакчызы олурушкан.

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат кылдыр Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты Сүт-Хөл районда «Сүмбер-Уула» колхозтуң, Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң болгаш өске-даа коллективтериниң ажылышчилери депшиткенин хуралга санал бергеннер деткээн. Шериг-оол Дизижиковичиниң ажыл-чорудулгазынга олар эки үнелелди берип, моон соңгаар-даа республиканың хөгжүлдези, ажылчы чонунуң эрге-ажыы дээш үре-түңнелдиг ажылдап шыгарын айытканнар.

Тыва Республиканың Президентизинин кандидадынга деткээн соңгукчуларның хол үжүктерин чыып эгелей берген.

• • •

Бин-Хем районда «Саян» совхозтуң сүт-бараан фермазынга Тыва Республиканың Президентизинге кандидат депшидериниң хуралы болган. Коллектив кежигүннери республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты Тыва Республиканың Президентизинге кандидат кылдыр депшиткен.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

ДЕМНИГДЕ — КҮШТҮГ

Садыгның, нинтиниң чемненилгезиниң болгаш хереглел кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң VI пленуму болуп эрткен болгаш аңаа сөөлгү айларда чидин-биле тургустунуп турар айтырыг — ол рескомну ийи аңгы чарар бе, азы ол хевээр арттырар бе деп айтырыгны шиитпирлээри-биле аңаа чугааны кылган. Ол рескомнуң даргазы Э. Ш. Ондар аңаа илеткел кылгаш, ажыл-агыйжы орган болур Респотребсоюз эрткен чылдың декабрь 12-де бодунуң профэвилелин тургузар дугайында айтырыгны көдүрген. Ону кылырда рескомнуң-даа, профэвилел эге организацияларының-даа сүмезин айтырбаан дээрзин ол чугаалаан. Илеткелчинин-даа, аңаа санал бергеннериниң хөй кезиниң чугаазын дыңнаарга, ол рескомну ийи чарар дээрзинге шуут удур болуп турар.

Республиканың 28 профэвилел коллективтеринге эрткилээн хуралдарның 20-зинге, ылаңгыя Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Эрзин, Тес-Хем болгаш өске-даа чамдык районнарга эрткилээн хуралдарга профэвилел кежигүннери ол рескомну чарбас деп, а арткан 8 профорганизацияларга, ылаңгыя Бин-Хем, Өвүр, Мөңгүн-Тайга болгаш ооң-даа өске районнарга — чарар деп шиитпирни хүлээп алган, азы өскээр чугаалаарга, профорганизацияларның 72 хуузу ол рескомнуң чаңгыс аай болуру дээш бадылаан-дыр.

Ол айтырыг талазы-биле «Чыраа-Бажы» ажылчын кооперациязының садыг киржинин эргелекчизи Э. М-К. Монгуш, нинтиниң чемненилге трезиниң профком даргазы Л. М. Федорова, рескомнуң кежигүнү, «УТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының даргазы Ч. К. Айыр-Саная, рескомнуң президиум кежигүнү, Респотребсоюзтуң садыг базазының профком даргазы Л. А. Аптреева, «Күш-ажыл» кооперативтиң профком даргазы, ажылчын Н. С. Плющенков олар санал берип, хөй кезиинде-ле ол рескомну ийи чарбас деп саналдааннар.

Профресчөвүлелдиң даргазының оралакчызы Г. И. Насюрюн аңаа санал берип, бо берге үеде чарлыышкынның эвес, а каттыжышкынның принциптиг-биле ажылдаарының чугулазынга, чоннуң социал камгалалын күштелдирери-биле профресчөвүлелдиң болгаш чазак черниң ап чорудуп турары хемчеглеринге, ылаңгыя школа столоваяларының продуктуларынга немелде өртекке 28 хуузу чок кылыр талазы-биле шиитпирни хүлээп алганының дугайын чугаалаан.

Пленумнуң киржикчилери хереглел кооперациязының ажылдакчыларының рескомун тургузар дугайында Респотребсоюзтуң чөвүлелиниң шиитпирин шын эвес деп санаан доктаалды хүлээп алган.

Ол рескомнуң адын Тыва Республиканың садыгын, нинтиниң чемненилгезиниң болгаш хереглекчилер кооперациязының ажылдакчыларының профэвилел комитеди кылдыр эде алаан.

Рескомнуң секретарынга ажылдап турган Е. Г. Бондаренкону рескомдаргазының оралакчызынга бадылаан.

Маадыр-оол КАЛЧАН.
Профресчөвүлелдиң парлалга төвүнүң удуртукчузу.

Чаңгыс абзац-биле

БИР ҮН-БИЛЕ

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат депшидериниң хуралы Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңынга болуп эрткен. Аңаа суурнуң сес чүс хире чурттакчызы олурушкан.

Тыва Республиканың Президентизинге кандидат кылдыр Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты Сүт-Хөл районда «Сүмбер-Уула» колхозтуң, Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң болгаш өске-даа коллективтериниң ажылышчилери депшиткенин хуралга санал бергеннер деткээн. Шериг-оол Дизижиковичиниң ажыл-чорудулгазынга олар эки үнелелди берип, моон соңгаар-даа республиканың хөгжүлдези, ажылчы чонунуң эрге-ажыы дээш үре-түңнелдиг ажылдап шыгарын айытканнар.

Тыва Республиканың Президентизинин кандидадынга деткээн соңгукчуларның хол үжүктерин чыып эгелей берген.

• • •

Бин-Хем районда «Саян» совхозтуң сүт-бараан фермазынга Тыва Республиканың Президентизинге кандидат депшидериниң хуралы болган. Коллектив кежигүннери республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ш. Д. Ооржакты Тыва Республиканың Президентизинге кандидат кылдыр депшиткен.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР 8

ОРУЛГАГА ИДЕГЕЛ БАР

Эрткен 1991 чылда Бай-Тайга районнуң «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы күрүнеге сүт садар планын күүседип шыдаан. Бот-орулга-чарылгага ажылдап турган арендалыг ийи звенонуң кайызы-даа эрткен чылын орулгалыг ажылдаан. Ол дээрге фермада ажыл-херектер багай эвес чоруп турарының херечизидир. Борис Хертетин удуртканы звено 48 муң рубль, Борис Хомушкунуң звенозу 38 муң рубль арыг орулганы алган. Бо чылдың эгезинде сүт-бараан фермазын бот-орулга-чарылгалыг арга-биле ажылдаарынче шилчиткен. Ферманың эргелекчизинге Борис Хомушку ажылдай бергеи. Бот-орулга-чарылга-биле орулгалыг ажылдап болурун звенолар бадыткаан чүве болганда, 1992 чылда ферма эки түңнелдерни чедип ап болур боор деп идегел бар.

Ам дээрезинде кыштаглаашкын фермада улут бергедээшкин чок эртип турар. Часкы үеде мал чеми кызыыдай бээр чадавас. Ферманың инектери төрүп эгелээн. Январь айда 12 инек төрээн, бызаалары онча-менди доругуп турар.

Седип-оол ИРГИТ.

ДЕМИН КАДАР

Эрткен чылдың төнчүзүнде Эрзин районда арат болгаш тараачын ажыл-агыйлар ассоциациязының тургузукчу хуралы болган. Анаа ассоциацияны тургузарындан аңгыда, арат болгаш тараачын ажыл-агыйларының тургустунуп, ажыл-ижиниң шуудаарынга хамаарыштыр чугаа болган. Ажыл-агый тургузуп турар кижилерге банк янзы-бүрү чылдагааннар-биле чээли бербейн турарының таварылгалары бар, машина-техника аймаан тып, садып алыры берге, ең ылангыя мал садып алыры дыка берге. Районда мал-маганныг чамдык кижилер бар-даа болза, чурттакчы чон колдуу мал-маган талазы-биле арай таарыы болгай.

Кажан бөдүүн кижилер бот-тускайлаң ажылдаар күзелдиг болуп, арат ажыл-агыйлары тургузуп эгелей бээрге, чамдык удуртукчу эштер чагырып дужаар хөөнден адырлып чадап, оларга шоолуг-ла дузалавайн, харын-даа оларга онаалдалар бээр сагыштыг. Маңаа чижек кылдыр Эрзин район Советиниң даргазы Кинсин Александрович Моңнуң арат ажыл-агыйлыг кижилерге бир мал бажынга 6 килограмм эзт онаарының дугайында чугаазын киирип болур. Арат ажыл-агыйлыг кижи боду тускайлаң ажылдаар болгай. Мурнунда үеде ышкаш араттарга план, онаалда тодарадып эгелээрге болур бе?

Арат ажыл-агыйлыг кижилериң бир нарыыдап турар айтырыы—машина-техника тып, садып алырының бергези. Ынчангаш чамдык эштер арат ажыл-агыйларга машина-техника хөлезиледир машина-трактор станциязын тургузар деп сүмелеп турары кончуг шын. Шак мынчаар дем кадып ажылдаар болза, арат ажыл-агыйлары дүрген бут кырынга туруп, быжыга бээрлер.

Мичээ ШИРИН.

ДААЙЫМ ДУГАЙЫНДА

Оон ажыл-ишчи аңгалдары республика иштинге дыргын турду. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Даш Кировович Олчамай озал-ондакка таварышкаш, мөчүвээн болза, бегүн база күш-ажылчы чедишкиннериниң дугайында дыннай берген турар боор бис. Ажыл-ишке шудургузу, даады-ла хүлүмзүрүп, хөглуг чоруур аажы-чаны-биле даайым мээн сагыжымда артып калган. А оон ажылижин уруг-дарыы төлептинбиле уламчылап чоруурлар.

Даайымның тос уругларының эң хеймери, оглу Геннадий ачазының оң холу чораан. Амгы үеде ол улуг кадарчының ажылын чайлыг шыдаар кижи. Ортун уруу Светлана — садыгжы, улуг уруу Валентина Новосибирск хоорайда кодээ ажыл-агый институдунда өөренип турар. Черле ынчаш, уруглары шупту кончуг мөзү-бүдүштүг улус болган. Ол дээрге даайым, күүйүм сугларының уругларын ынчаар кижизидип кааны ол-дур.

Даш Кировович кончуг шевер, узаныр-чазаныр чораан кижи. Оон чазап кааны ог ыяжын, эжиктерни улус ам-даа эдилеп чоруур. «Эки кылган ажыл—элеп читпес алдар» деп чүве ол-дур.

Дарина УНДУУЛАЙ.
Чаа-Хөл суур.

Ажыт-чажыт чогу-биле

ЧАҢГЫС КИЖИ КАНЧААРЫЛ?

Бистиң Чадаана хоорайның Советиниң ам келгеш, аъш-чем талонуун Советтин бодунда үлеп эгелээн. Ону алыр дээш баарга, шупту хөрээжен улус дуй туруп алган турар. Кызып оочурлап чеде бээрге, кадайың чоргус дээр. А чаңгыс бот кижилер бо хоорайда та чеже чүве, олар чем чивес ужурлуг чүве бе?

Мен ышкаш түрел артып калган, ажы-төлү өскеш, аңгы-башка ажыл, амыдыралдыг боон чоруй барган улус канчаарыл, олар куруг орар, мындыг бе? Бо хоорайга 1971 чылдан бээр ажылдап, чурттап келгеш, бо үе дургузунда баш кырында дээвнир — бажын дээш база чадап каан мен. Та кандыг кижилер чаңгыс кудумчуда бир бажында боттары, өске бажында уруглары чурттап чоруур чүве ийик?

1958 чылдан эгелеп, баштай колхозка, оон совхозка ажылдаан, амгы үеде ушкү белүктүң инвалиди болзумза-даа, хол куруг олурбайн. Чөөн-Хемчиктиң «Сельхозхимияда» шаам-биле ажылдап туру мен. Бо черни каш-даа эде организастаан, ынчалзы-даа мен оон «орбадым. Чадаана хоорайга келгеш, ажылдап кирген черим даа ол үве. Бажың дээш ук организациямга каш-даа мегелеткен мен. Хайыракан суурдан бажың садып бээр болган, оозу база бүтпээн. Ам бодум Тиилелге кудумчузунда 88, 90 дугаар барактарның кайы бир өрээлин септеп ап, олурар бодап тур мен.

Мынчаар улус бажыңы эргин, аай-дедир сөөртүүвергe, эт-сеп-даа артпас боор чүведир. Чааскаан үүге мынчаш чору сен дээрге, уруглар иезин озал-ондактан шагда чок болган, уругларымны чон, ха-дуңма аразынга 1969 чылдан бээр чааскаан азыраш остүрүп алган мен. Бодум ышкаш чартык өскүс арткан уругларлыг хөрээжен-биле чурттай берген кижи мен. Ам келгеш, оон уруглары озуп алгаш, мени чорудуп турар.

Бо каш чылдың ол хөрээжен кижиниң кадыы база багай болган, ону эмнедип, уругларын азыраарынга ой болдум. Ам мээн кадыым бакыраан, а олар менден адырлып аарын бодай берген. Чааскаан калгаш, бажыңдаа чок, оода чем талоннары бербеске муңгарааш, силерже бижип орарым бо.

Эдер-оол МОНГУШ.

Эртемденге сөс

КАМНААР, ҮНЕЛЭЭР УЖУРЛУГ БИС

1991 чылдың сес айда Америкадан келген аалчылар үдеп чорааш, төп, барыын, мурнуу районнарны кезиир аргалыг болган мен. Ол кижилер тыва улустуң төөгүзүн, культуразын база ук районнарның девискээринде турар бурунгу үелериниң тураскаалдарын сонуургап чораан. Мен, биртээ, эртем ажылдакчызы кижи болганымда, орук демдеглелдерни база-ла кылдым. Мен бо үүлге археологтуг тураскаалдарның канчаар үрелип, чок болдунуп турарын караам-биле көргенимни бижиир бодадым.

Бир-ле дугаарында эскерген чүвевис чүл дээрге районнар санай оларның дыка улуг девискээрлерин тараа тарыыры-биле күштүг тракторлар-биле андарадүндере, чара тыртырып каапканының түңнелинде, хорум-базырыктарның үрелири үрелип, хөмдүнери хөмдүнүп, бижиктиг азы кижи хевирлиг көжээлерни тура соктуруп каапканы болду. Оон ынай хорум-базырыктарның даштарын тудуг материалдары кылып, сөөртүп ажылгап турар фактылар база бар. Оон түржүк, даш тып алыры-биле бижиктерлиг болгаш чурумалдыг халларны чаза телеп турар-дыр. Ам бо дугайын тодаргай чижектерге көргүзейн.

Кызыл-Мажалык суурунуң чанында турар ады-сураа алгаан Бижиктиг-Хаяның үрелип турары кончуг хомудалчыг. Анаа 1949 чылга чедир анаа турган чурумалдарның, бижиктериниң кезии чок болдунган.

Орус археолог А. В. Адриановтуң, 1947 чылда совет эртемденнер С. В. Киселев биле Л. А. Евтюхованың, 1949 чылда Л. П. Потаповтуң чуруп, дужүрүп алган чурумалдарының чамдыызы ам ында чок. Олар 50 чылдарның эгезинде хаяны чаза тевискен соонда, үрелип читкен. Амгы үеде ында какшак хая адаанда бижээн кыдат, тибет, эрги моол бижиктер болгаш хүлер век үезинге хамааржыр чүүктүг, чүүк чок шарылар чедип алган кижилерлиг дээш, чамдык өске-даа чуруктарлыг чурумалдар база-ла үрелип турар. Бижиктер чанында богда бурганның чуруу балалыг читкен, чурумалдарны кижилер шыйбактап, шокарлап турары канчап-даа таарыышпас.

Эрги бижиктерлиг ханың кожазы хаяда ак, кара будуктар-биле бижээн бо үениң бижиктери тыптып келген. Кижилер ында боттарының аттарын, аттарының эге үжүктерин «мөнгежидип» турарлар. Ону кижи бүрү угаап билгеш, сокатпас болза, бурунгу бижиктерни чок кылдыр шокарлап кааптып болур болгай.

Бижиктиг-Хая чоогунда шөлде түрк үезинге хамааржыр (VI-VIII вектер) «Чиңгис-Хаан» деп шолалыг ол үениң көжээлериниң эң улуу болур кижи көжээни сөөлгү үеде «дагып» турар апарганы өөрүнүг. Анаа папирос, көпеектер салып турар апарган боор чорду. Бис база «йөрээливис» кылгаш, ук көжээниң моон соңгаар үрелип, читпезинге ол дөгүм боор дээрзинге идегээн бис.

Хемчик хемниң оң талакы эриинде хая бажында сиилбип бижээн делегейде эртемге эң улуг ужур-дузалыг болгаш үнелиг тураскаалдарның бирээзи — түрк руниктиг бижиктер шуут-ла үрелип, чок болурунуң кырында келген. Ук бижик артында-ла Тывадан тывылган ол үениң бижиктериниң эң улуу. Оларны шыйып, шыйбактап каапканының түңнелинде, чамдык үжүктер билдинместеп, чидип турар. Ол бижиктериң чанында бир хаяда бо үениң хөй санныг бижиктери база тыптып келген.

Ийме суурнуң чанында түрк үезинің ийи кижи көжээлери, уйгур үезиниң хоорайжыгажы (малгаш бажыңы) база үрелип чыдар. Оон ханалары үрелгеш, чербиле деңнежип, чидип чыдар. Чөөн-Хемчиктиң Бажын-Алаак суурда уйгур хоорайжыгаштың ханаларының довураан өскээр ажылдап эгелей берген.

Улуг-Хем район ышкаш хөй тураскаалдарлыг болгаш тураскаалдары үрелип, чок кылдынып турар чер Тывада ховар. Оон эң-не солун болгаш үнелиг тураскаалдары Саян «далайының» адаанче кире берген. Оларга эрги Шагаан-Арыг биле Чаа-Хөл суурларының чанында турган уйгур үезиниң 4 хоорайжыгажы, Улуг-Хемниң эриктериниң Мугур-Сарголдан Хемчик аксынга чедир хаяларга делегейге безин ховар хөй санныг, кедергей уран-шеверибиле болган ханы уткалыг сиилбээн хаяларга чурумалдары. Суме дааның ужунда турар хаяда оюп турган кылган богда бурганның чуруктары, аңгы-аңгы үеларниң хорум-базырыктары дээш өске-даа тураскаалдар хамааржыр. Ук районнуң чер кырында турар тураскаалдарының суг алаанче киргешериндеи дудак чок үрелип турары кедергей харааданчыг.

Кысказы-биле чугаалаарга, районнуң девискээринде чаа тудугларның көвүдеп турары-биле база ол ышкаш өске-даа чылдагааннар-биле дыка хөй хорум-базырыктар, эрги бугалар, көжээлер үрелиишкинге таваржып, чок кылдынып турарын болганчок-ла эскерип чордувус.

Арыг-Үзүү суурнуң чоогунда турар Сыын-Чүрек дааңда аңгы-аңгы үелерге хамааржыр хөй бөлүк чурумалдарлыг хаяны каш чылдар бурунгаар буза тепситкен. Чазылдырыг күштүг болган. Халларның чурумалдыг арыннары калбак-калбаа-биле бустун баткаш, чурумалдарын чажыра базып алган чыткылаар. Оларны 2-3 кижи безин аңдара идер ужур-даа чок, аажок улуг. Бо-даа ёзулуг хораланчы чорук-тур деп түңнедивис.

Кызыл хоорайның база оон чоогунда турар хорум-базырыктар чаа тудуглар, дачалар кылып турар үелерде үргүлчү үрелип, чок болдунуп турар. Оң талакы эриктe, дилги фермазының чанында эриктe хаяны каш чылдар бурунгаар буза тевискен соонда, дыка хөй чурумалдар чок болган.

Мээн кады чораан өөрүм делегейде сураглыг физик, эртемден, Нобель шаналының эдилекчизи Ричард Фейманның чырык тураскаалынга бараалгаткан оон чуруун чураан даш самбыраны эккелгеннер. Ону «Азияның төвү» тураскаалдың дөмзээнге кадап мөгежидип каарга, кижилер база-ла буза шаап каан. Шак ынчаар Тываны улуу-биле сонуургап чорааш, олче кээп шыдаваан, ындыг-даа болза, дыка хөй кижилерге орук ажыткан ол эртемденниң чуруунче «дүкпүрүп-төрге» чүгле хомуданчыг эвес, а харын-даа ыдынчыг-дыр. Оон ынай ындыг байдал кижилериниң культуразынын шудузун база көргүзүп турар.

Бо үстүнде айытканывыс үрелип, чидип турар тураскаалдар дээрге-ле, чүгле бистиң карак-биле көрген боон турар чүүлдеривистиң чамдыызы-дыр. Бистиң барбаан районнарывыста, көрбээн черлеривисте олар база үрелип, чидип турар. Ол дугайында фактылар бар.

Мун-мун чылдарның дургузунда туруп келген төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарының кам-хайыра чокка үрегдеттиниң, чок кылдынып турарын допчулай бижиирге мыйдыг. Ону көөрге хараадаанчыг-даа, хорадаанчыг-даа боор чорду. Чоокку үеларниң иштинде аңаа хамаарылгавысты бурүңү-биле өскертпес болзувусса, олардан чүү-даа артпайн барып болур. Бо тураскаалдар тыва улустуң кижи төрелгетениң төөгүзүнче болгаш культуразынче киирген салыышкынның бир херек кырында бар херечилели-дир. Оон ынай бир эвес бистиң республикага туризм организастап сайзырадыр апарза, келген туристер чүге Тываның чараш бойдузун магадап көөр эвес, а харын оон тураскаалдары-биле танышкаалар. Ол дугайын мен даштыкыдан келген кижилерни каш удаа үдеп чоруп турган, көрген мен.

Номчукчу кижи бүрүзү мээн бо чүүлүмүү номчуп танышкаш, тураскаалдар камгалаарының хөрээнге идепкейлии-биле киржип, бо талазы-биле кандыг улуг-хуузун киирериң эки болганып боор дээрзинге идегедим.

Монгуш МАННАЙ-ООЛ.
Төөгү эртемниң кандидады.

Чоостуң көскү талазында: ССРЭ-ниң Күрүне сүлдези, оон адаанда — «ССРЭ», «3 рубль» деп бижимелдер, «1991» деп сан бар.

Чоостуң артыы талазында: «Немец-фашистиг шериглерни Москва чанынга чылча шапканының 50 чылы» деп бижимел болгаш «1941», «1991» деп саннар бар.

ЧУРУКТА: немец-фашистиг шериглерни Москва чанынга чылча шапканының 50 чылынга тураскаатка чоос акша.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Өртектер аңгы-аңгы

БУДУЛГААЗЫННАР ХӨЙ

Өртектериң өскенинде дыка билдинмес будулгаазыннар бар. Бодумга хлеб садып аар дээш Чадаананың хлеб заводунуң чанында садыгга январь 3-те чеде бердим. Ында хлеб садып аар дээн оон-на хөй болду. Чаңгыс булка хлебтиң өртээ 2 рубль 93 көпеек диди. Садып алыкчыларның көвей кезии «дүүн 2 рубль 04 көпеекке садып турду, ол-ла өртээнге садыкар» дээргедаа, садыгжы аныяк уруг 2 рубль 93 көпеекке садып турду.

Оочурувус орту кирип чорда, «2,04 рубль өртектиг» дээн соонда, ынчаар саткан.

Бо хүннерге дээр садып турар хлебтериң өртээ аңгы-аңгы. Черле ынчаш билдинмесле чүвелер көвей.

Чадаана хоорайның № 1, 2, 3 столоваяларынга чемненир дээш барган кижилер «улуг тавак быдаадан бернцерем» дээрге, улуг тавак чок дээш, бичии таваккa дайнам четпес ылчыргай эттиг, тавак дүвү чажыра кудуп каан, амдан-чимден чок, чылбай чүве кудуп бээр. Кушкаш бажы дег ылчыргай эттиг гуляш, плов чижектиг чемнерде каш-ла эт хевирлиг чүүлдер бар боор.

Гуляштың чаңгыс порциязында өртээ 8-9 рубль чедир өскен. Столоваларда аъш-чемниң өртээ аар-дыр, оон шынарынче, чемниң деңзилинче кичээнгейин салза. Амдан чок, деңзизинге дүүшпес аъш-чем салгаш, чонну мөлчүй аарак, орулга кирип алыры мода апаргаы ол бе?

Черле ынчаш бистиң Чадаана хоорайның бүдүрүлгелериндe, албан организацияларында эртенги шактарда болур чыыштарга чүгле ажыл-агый айтырыглары чугаалажып турар. Корум-чурум болгаш чонуун амыдыралы, аъш-чем, бараннар өртектериниң болгаш өске-даа амыдыралчы хүнүүн эргежок чугула айтырыгларының талазы-биле чугаалашпайн, дээштиг ажылдарны чорутпайн турар.

Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң ажылдакчылары бүгү Чадаананың чонуунуң арызынче кирип, чон ортузунга тайылбыр болгаш организастыг ажылдарны чорутса канчап бавр чүвел?

Шойдар ДУВЕНДЕЙ.

РАЙОН БҮРҮЗҮНГЕ КЫЛЫП БОЛУР

Республиканың колхозтарында, совхозтарында болгаш хуу кижилериде янзы-бүрү малдарның кештери эвээш эвес бар болгай. Оларның дыка хөй кандыгдаа ажыглал чок үрелип чыдарын билир бис. Ол алгы-кешти ажыглаар, эки эт кылып алыры-биле район бүрүзүнге алгы-кеш эттээр биче бүдүрүлгеден ажыдарын саналдаар бодаан мен. Ону район бүрүзүнге тудуп тургузары албан кылдыр шинтпирлезе чогуур, чүге дээрге ажылдап болур ажыл чок кижилер аңаа ажылдаай. Алгы-кеш кайыдаа районда бар болгай. Алгы-кешти эки эттеп, болбаазырадып алгаш, оон янзы-бүрү идиктерни, хептерни даараар.

Нина САНЧАЙ.
Иштик-Хем суур.
Гонорарын «Шынның» агар санынче шилчидерин диледим. (Автор).

ТЕХМИНИМУМ ДУЖААР ҮЕ КЕЛГЕН

Республикада автотранспорттуң чыл санында-ла немежип турары-биле оруктарга озал-ондак болур чоруктар кызырылбайн турар. Ол аажок дүвүренчиг болбайн аан. Анаа чижек кылдыр эрткен сөөлгү беш чылдарның түңнелдерни көргүзейн. Ол үе дургузунда Тываның девискээринге 2479 орук-транспорт озал-ондактары болган, оон түңнелинде 694 кижи амы-тынындан чарылган болгаш 2688 кижи чиик база аар кемдээшкиннерге таварышканнар. Бо чижектен алгаш көөрге, орук-транспорт озал-ондактарындан бисте чыл санында ортумаа-биле 138 кижи амы-тынындан чарлып турардыр.

Чүгле чаа эрткен 1991 чылдың дургузунда республиканың оруктарынга 562 озал-ондак болган. Оларның түңнелинде 179 кижи амы-тынындан чарылган, база ол ышкаш 579 кижи аңгы-аңгы кемдээшкиннерге таварышканнар.

Үстүнде айытканым сан-чурагайларны номчааш, номчукчуларның сагыш-сеткили дүвүревес арга чок боор. Аараан-аржаан эвес, чамдык кижилериниң автотранспорт башкарып чорааш, анаа-ла серемчилел чогу-биле амы-тынындан чарлыры хомуданчыг болбайн канчаар.

Ол бүгү үүлдерни кынамчалыг сайгарып коорге, орук-транспорт озал-ондаа колдунда-ла чолаачыларын буруузу-биле болуп турар. Эрткен чылын республикага болган орук-транспорт озал-ондактарының 68,6 хуузу оларның буруузу-биле болган, оон иштинден 32,7 хуузу улус ажыл-агыйының чолаачыларынга, 35,9 хуузу хуу транспорт чолаачыларынга онаажыр. Баштайгыларның буруузу-биле 184 орук-транспорт озал-ондактары болган, оон түңнелинде 93 кижи амы-тынындан чарылган болгаш 172 кижи аңгы-аңгы кемдээшкиннерге таварышкан. Хуу транспорт эзелериниң буруузу-биле ол-ла үе иштинде 202 озал-ондак болган, оон түңнелинде 50 кижи амы-тынындан чарылган, 253 кижи аар болгаш чиик кемдээшкиннерге таварышканнар.

Орук-транспорт озал-ондактарын үүгле чолаачыларының буруузу-биле болуп турар дээр болза шын эвес апаар. Оларның болуп турарының база бир чылдагааны — чадаг кижилериниң орук шимчээшкининиң дүрүмнерин сагыазында база оларның серемчилел чогунда. Оон түңнелинде эрткен чылын чадаг кижилериниң буруузу-биле республикага 109 орук-транспорт озал-ондактары болган, түңнелинде 22 кижи амы-тынындан чарылган болгаш 92 кижи аар болгаш чиик кемдээшкиннерге таварышкан.

Ынчангаш бо үстүнде зып алган чыткылаар. Оларны 2-3 кижи безин аңдара идер ужур-даа чок, аажок улуг. Бо-даа ёзулуг хораланчы чорук-тур деп түңнедивис.

Кызыл хоорайның база оон чоогунда турар хорум-базырыктар чаа тудуглар, дачалар кылып турар үелерде үргүлчү үрелип, чок болдунуп турар. Оң талакы эриктe, дилги фермазының чанында эриктe хаяны каш чылдар бурунгаар буза тевискен соонда, дыка хөй чурумалдар чок болган.

Мээн кады чораан өөрүм делегейде сураглыг физик, эртемден, Нобель шаналының эдилекчизи Ричард Фейманның чырык тураскаалынга бараалгаткан оон чуруун чураан даш самбыраны эккелгеннер. Ону «Азияның төвү» тураскаалдың дөмзээнге кадап мөгежидип каарга, кижилер база-ла буза шаап каан. Шак ынчаар Тываны улуу-биле сонуургап чорааш, олче кээп шыдаваан, ындыг-даа болза, дыка хөй кижилерге орук ажыткан ол эртемденниң чуруунче «дүкпүрүптөрге» чүгле хомуданчыг эвес, а харын-даа ыдынчыг-дыр. Оон ынай ындыг байдал кижилериниң культуразының шудузун база көргүзүп турар.

Бо үстүнде айытканывыс үрелип, чидип турар тураскаалдар дээрге-ле, чүгле бистиң карак-биле көрген боон турар чүүлдеривистиң

КАИ дыннадыы

айытканым сан-чурагайлар чүү көргүзүп турарыл дээрге, орук шимчээшкининиң дүрүмнерин чолаачы-даа, чадаг-даа кижилериң талазындан каржызыбиле хажыдып турганының түңнелинде, мындыг дүвүренчиг байдал бисте тургустунган.

Республиканың күравтоинспекциязының ажылдакчылары эрткен 1991 чылда орукка шимчээшкин дүрүмнерин хажытканыныңа 52029 таварылгазын илереткен. Транспорт херекселдерин эзирик башкарып чорааны дээш 3902 чолаачыларны туткан болгаш оларның иштинден 964-үн торгаан. 161 материалды ажылдап азы чурттап турар чериниң аайы-биле сайгарары-биле чоруткан. 403 чолаачыга хамаарыштыр транспорт херекселдерин эзирик башкарганы дээш кеземче херектерин оттурган болгаш оларның материалдарын истелге органнарынче сайгарары-биле шилчиткен.

Орукка шимчээшкин дүрүмнериниң чурумун хажыдып турар бо мындыг чоруктарның бир кол чылдагааны — автобудүрүлгелерде, ажыл-агый черлеринде, совхозта инженер-техниктиг ажылдакчылар база удуртукчулар

АКША НЕМЕЙ АЖЫЛДАП АЛЫР СЕН БЕ?

(Студентилерге күш-ажыл рыногун тургузар)

1990 чылда-ла ынчангы Свердловск хоорайның Киров райкүүскому «10-СК»—онгу студент корпус деп бир онзагай кооперативти бүрүткээн. А кооператорлар—500 кижи—Уралдың политехниктиг институдунуң физика-техниктиг факультединиң студентилери болган. Оон эгелеп оларның общежитиези кооператив апарганы ол. Общежитие бажыңын институттуң удуртулгазы студентилерге арендага халас берип каан. Студентилер общежитие өртээ 30 рубльден аңгыда, доозуптарга дедир эгидип бээр үлүглүг дадывыры чыгаш, ол түүнү общежитиени чаартырынга, арыглаарынга ажыглааннар. Олар ыда ашталга ажылдарын боттары кылып, оон шалының боттары алыр. Подвалды аштап-арыглааш, эде дерээш, ачылаашкынга берип, оон база орулга киирип ап турар.

Ам ол общежитиеде корум-чурум эки, каттарда кылаң-тас, арыг-силиг. Ол-ла үеде бистиң Кызыл хоорайның студентилериниң аргажок хирлиг-чуттуг, чедир септеттинмээн, үрелик-бузук раковиналарлыг общежитиелерин телевизорга көргүзүп турган, чаржынчыы-даа кончуг. Ону көрүп ора, чалыы энергиялыг, аныяк күш үезинде улус—студентилер боттары чүге септеп албас чоор кылдыр бодап, ол талазы-биле материал бижиринче дап бергеш, өске ажылдарга алаагып-чардыгар дээш, ону биживейн барганымны ам сактыр-дыр мен.

Чоокта чаа бистиң республиканың чазак черинге өртектер хосталыышкыны-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып тура, студентилерге болгаш сургуулларга күш-ажыл рыногун тургузар дээн. Оларның стипендиязының хемчээли октаргай деңнелдиг өртектерге күш четпес болганда, оода эвээш-биче-даа бол, немере акша ажылдап алырының аргаларын оларга тывар дээни ол.

Бистиң хоорайның студентилери өөредилгезинге-даа, хостуг үезинге-даа улуг дужамык болбас хире кандыг ажылдарга кирип ап болурул? Бир чижекти үстүнде киирдим. Студентилер общежитиелеринде ажылдап турар кижилер кайы хире хөй ийик: аштакчылар, слесарьлар, вахтерлар, комендантылар, паспортист, кастелянша, ажыл-агый эргелекчизи, оон-даа ынай та кым бар чүве. Бо күзүн Кызылдың башкы институдунуң общежитиезинге бичии херек ужун чеде берген мен, ол чораш, вахтада олурар хөрээжен кижиниң ызырар ыттан дора аажылаттынып олурарын шуут кайгаан мен. Бичии тыва ооллар хинчек чок чүве айтырыптарга, кылыындан ол мырыңай чарлыш кал часты. Аныяк кижилерниң кижи мөзү-бүдүжүн үү адам өөлежокпайлар базым санында ынчаар дорамчылап чоруурга, ол кижилерден үү артарыл. Пединституттуң удуртулгазының ындыг каржы, культуразы куду кижини аныяктар аразында ажылдадып кааны кара кайгамчыктыг.

Студентилер боттары ындыг «ажылдакчыларны» канчап-даа солуп шыдаар дээрзинге чигзиниг чок. Боттарының чурттап турар черинге олар боттары ээ болуп, корум-чурумну олар боттары канчап тудуп шыдавас деп. Өске хоорайларның студентилериниң дора эвес.

Республика найысылалында хөй студентилер болгаш сургуулдар бар. Олар шупту хоорайның ашталгазынга, ногаанчыдылгазынга киржип ажылдаар болза, чеже ажылды кылып кааптазыл? Көрүнер даан, барып-барып найысылал хоорайывыстың хирлиг кайы хире-дир? Бажыңнар дашты аштаар ажыл (дворник болуру) студентилерге оюнчук-биле дөмей-ле: аныяк күш чок эвес. А подъезд аштап-чууру база-ла ындыг аар ажыл деп бе?

Оон аңгыда студентилер болгаш сургуулдар харылзаа ажылынга киржир болза, солун, сеткүүл, телеграмма чедирилгезинде кижи кылып шыдавас хире чүве чок.

Радио, ТВ дамчыдылгаларындан дыңнаарга, даштыкы чурттарның өөренип турар аныяктары ыяап-ла бир-ле черде ажылдаан турар боор. Бичиизинден тура ында ажылды үнелеп билири-биле супермаркеттерниң делгирлеринде аъш-чем, идик-хеп, эт-сеп, машина-техника барааннары четчир болгаш артары ол-дур. Ол-ла хамык барааннарны кижилер боттары кылып бүдүрбее чүве болза, ону оларга өске планеталардан ужуп келгеннер кылып берип турар эвес аан. Сыңырар чери тывылбастап турар хөй-хөй барааннарны бүдүрүп кылырынга, чурттап турар хоорайларын арыг-силиг тургузарынга студент аныяктарның эргир-туттунгур, шалыпкын холдары эвээш эвес үлүгүү киирип турар.

Эрткен дыштанылгазында мээң школачы оглум болгаш

● «10-СК»—ОНГУ СТУДЕНТ КОРПУС.

● КОРУМ-ЧУРУМ ЭКИ, КАТТАРДА КЫЛАҢ-ТАС, АРЫГ-СИЛИГ.

● СТУДЕНТИЛЕРНИҢ БОЛГАШ СУРГУУЛДАРНЫҢ САНЫ ХӨЙ.

● КЫЗЫЛДЫҢ ЧААГАЙЖЫДЫЛГА КОМБИНАДЫ, ХӨЙ-НИИТИНИҢ ЧЕМНЕНИЛГЕ ТРЕЗИ, ХАРЫЛЗАА БЕЛДИРИ БОЛГАШ ӨСКЕ-ДАА БҮДҮРҮЛГЕ ЧЕРЛЕРИ ГРАФИКТИГ АЖЫЛДЫ СТУДЕНТИЛЕРГЕ ТУРГУЗАРЫ КҮЗЕНЧИГ.

дыңнаарга, даштыкы чурттап турар аныяктары ыяап-ла бир-ле черде ажылдаан турар боор. Бичиизинден тура ында ажылды үнелеп билири-биле супермаркеттерниң делгирлеринде аъш-чем, идик-хеп, эт-сеп, машина-техника барааннары четчир болгаш артары ол-дур. Ол-ла хамык барааннарны кижилер боттары кылып бүдүрбее чүве болза, ону оларга өске планеталардан ужуп келгеннер кылып берип турар эвес аан. Сыңырар чери тывылбастап турар хөй-хөй барааннарны бүдүрүп кылырынга, чурттап турар хоорайларын арыг-силиг тургузарынга студент аныяктарның эргир-туттунгур, шалыпкын холдары эвээш эвес үлүгүү киирип турар.

Эрткен дыштанылгазында мээң школачы оглум болгаш оон өөрлери арбуз, огурец өстүрүп турган өөрейлерге дузалажып чайлааннар. Көрейлер ооларга ногаа холумактыг дүштеки чемни халас кылып бээр болгаш 16 шак үезинде чаңдырыптар. Ажыл төлевири 5 рубльди (моон соңгаар оон көвей болуру чугаажок) ол-ла хүн ооларны чаңдырарда, холунга тутсуп бээр. Даартазында барбайн баргаш, оон дараазында хүн барып ажылдап болур сен. Эптиг чүвези—үеңни бодуң таарыштырарын болгаш ажылдаанының хөлезинин дораан санажып алыры, документ дээн ышкаш хөй санныг ёзу барымдаалаашкынның үүлдериниң чогу. Акша ажылдап алырын күзээр болзунза, ол бодуң эргец. Кайы-даа таладан албадаашкын чок.

Санажылганың шак мындыг хевирин бүгү делегейге билдингир «Макдональдс» фирманың чемненилге четкилеринде ажыглап турар. Ында база ооллар, кыстар хөй-биле хаара туттунган: бир кезек кижи эртенги үеде, өскелери—кежээ, а хүндүс эптиг болза, ынчан ажылдаар. Ийи шак болгаш-ла, санажып алыр арган бар. Хүнде 2 азы 4 шак ажылдаарын бодуң билир сен.

Мен бодаарымга, студентилерге ажылдаарының мындыг чурумуи тургузары кончуг эптиг ышкаш. Кызылдың чаагайжыдылга комбинады, хөй-ниитиниң чемненилге трези, бажың ажыглалының эргеледдери, харылзаа белдири болгаш өске-даа бүдүрүлге черлери студентилерге чылып турар графиктиг ажылды организастаарының арганарын тыпса кандыгыл?

Чайгы үеде студент туруг отрядтарындан аңгыда совхозтарга мал чеми белеткээриниң тускай студент бригадаларын тургузарын бодап көрзе чүл? Чылдын-на мал чеми эвээш белеткеттингеш, кыжын мал чүдадып, пат-ла турар болгай бис. Эм өт чыылдазында база киржип болур. Бо талазы-биле Тыванын аптека эргелели ажылды чорутсун. Эт комбинаттарынче массалыг дужаалда үезинде аңаа база ажылдап болур.

Черле ынчаш күш-ажыл рыногун студентилерге тургуспас болза, оларның каш борбак рубль түүнүг стипендиязы чүге-даа чедишпес. Оон аңгыда ажылдап чорааш өөренип ап, эртем-билиг чедип алган аныяк кижи бодунун-даа, эш-өөрүнүн-даа, дөргүл-төрелиниң-даа караанга хүндүткелдиг көстүр болгай. Аныяандан тура күш-ажылды үнелеп, хүндүлеп чоруур кижи моон соңгаарды амыдыралында-даа, ажылында-даа харыысалгалыг болгаш эрес-кежээ болур дээрзинге маргыш турбас боор.

Надежда ЭРГЕП.

ДЫКА-ЛА КҮЗЕДИМ

Рынок харылзааларынче шилчилге үезинде амыдыраптурттаары берге деп чүвени бистер, малчыннар безин биле бердивис. Хоорай, суурларда чурттап, албан хаап олурар кижилерге көөрде, малчыннар, бистерде үү боор, адак дээрге саап ижер инээвис безин бар болгай. Ынчангаш сүт дээш садыг-магазинче көрүп алгаш олурар эвес бис. Эвээш-биче-даа бол, сүттү саап ижип орар-дыр бис. Ажыы-биле чугаалааргa, ийи-чаңгыс хой, өшкүвүс-даа барла харын. Ынчалза-даа бо үеде амыдыраарының кайы хире бергезин билип турар бис. Садыг-магазиннерде бараан-сараан өртээнин улуун көрүпер даан. Мынчап келирге канчап амыдыраарыл? Мал соондан халбактанып, кызып ажылдавас болза, бергедээн шаг ышкажыл бо.

Мал ажылынга ажылдаандан бээр 23 чыл ажып чор мен. Бо үениң иштинде ажыл-агыйым багай дээш [illegible] удуртучуларының, специалистериниң сеткилин-даа хомудатпайн келдим. Малдың баш саныңа өстүрер, чаш төлүн менди камгалап алыр, дук кыргыыр талазы-биле черле багай диртип көрбээн мен. Чылдын-на көргүзүглерим шоору болуп келген. Коданыында 331 төрүүр хой бар. Амдыызында кыштаглаашкын эки эртип тур. Хойларымның чиир чеми бар. Хойларывыс ийилеп-бирээлеп төрүп эгеледи. Амдыызында 30 хой ооллаан. Оларның чаш төлү онча-менди.

Эрткен чылын төрүүр 100 хойдан 80 хураган, бир хойдан 1,6 килограмм дук кыргып алдывыс. Ниитизи-биле 630 килограмм дук кыргып алыр хүлээлгелиг тургаш, ону 680 килограмм күүсеттивис, 50 килограмм дукту пландан ажыр кыргып алдывыс. Ол артыкка кыргып алган дүгүвүстүн өртээн совхоз биске төлеп бээр ужурлуг. Ынчалза-даа ону төлеп бербеди. Совхозка 23 чыл иштинде малчыннап келген стажым база бар болгай. Артыкка алган дүгүм өртээн төледип алыр дээш совхозтуң бухгалтериязынга баарымга, ону база төлеп бербейн барды. Сов. хоз-биле керээ чарып албаан сен дээш, мээң чөптүг негелдемни херекке-даа албас улус болду. Хөй чылларда ажылдап каан ажыл стажым дээш база төлеп бербейн турар. Кижилериниң социал камгалалы деп чүве черле бар-ла болгай. Таанда ындыг болурга берге-ле чүве-дир. Чүвениң ужурун эки билбес, мен ышкаш бодуун арат кижиге эртем-билиглиг кижилер — совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери чүвениң ужуруп тайылбырлап бээр-ле болгай. Ындыг тайылбыр ажылы чок-тур.

Бодап көрүпер даан. Оозун бөдүүн кижи мен кайын билир ийик мен. Кара угаан-биле бодап олурарга, амгы үеде амыдыраптурттаары бергедээн-дир. Кадайым, уруум, чуржум дөртелээ хой кадарып тур бис. Айда 520 хире рубль алыр улус-тур бис. Ону бир кижиге онааштыр санаарга, 130 хире рубль-ле боор-дур. Өртек бо хире эмин эртип барганда, 130 рубль-биле канчап чурттаарыл? Бир шоодай далган садып алырга 200 ажыг, бир хөйлеп 200 рубль, ук өртээ 27 рубль боор-дур. Мынчап келирге малчын кижи канчап чурттаарыл?

Бо бүгүнү дыка-ла өөренип көрдүм. Хөй боданып келгеним соонда, мындыг шиитпирге келген турдум. Эртнеи чылдың чазынында арат ажыл-агыйлыг болур болза, оон кедилиг чүве чоктур деп шиитпирге келгеш, бүгү документилеримни улус депутаттарының район Совединии күүскомунга кылдыртканы, чөпшээрелин алгаш, банкыга агар сан ажылып алыр-дыр деп бодааш, совхоз директиязынга баарымга, мал сатпас бис дээн. Оон-на хөнүм карарып кааш, ара соксап каанным ол. Дыка-ла арат ажыл-агыйы кылыксаан кижи мен. Ол бодалым бүтпейн барганынга хомудап чор мен. Рынок деп чүве кижини канчаар-даа бодандырып келир-ле-дир.

Маннай ЧАННАЙ.

Эрзин районда «Нарын» совхозтуң «Артыштыг» кооперативтиң № 3 бригадазында хойжу.

АРАТ БОЛГАШ ТАРААЧЫН АЖЫЛ-АГЫЙЛАРДА

«Кайы Бюрбюл?», авторга харыы

1992 чылдың январь 14-те «Шынга» парлаттынган «Кайы Бюрбюл?» деп эгелиг чагааның авторунга харыылап олур мен.

Мээң «Элезиннерде боолаашкынар» деп документалдыг тоожумуның ийиги кезээнин «Хөрүк базыкчылары» деп адаанам 3-кү бөлүүнде Тыванын улустуң чогаалчызы Сергей Бюрбюнүң Күрүнениң айыл чок чорук министерствозунуң Тыва автономнуг области эргелелиниң оперативтиг ажылдакчызы турган Борис Бүрбүге (Кара Бүрбүге) аар ала буруулуг националисчи херек кылган

ӨСКЕ БҮРБҮ-ДҮР

деп хилиске-ле мегеледип шүүлдеткеш, хоойлу харыысалгазы хүлээп чорааның хомудап, менээ чугаалааның бир боттуг чижек кылдыр киирген мен.

Ийе, Пюрбюлер, Бүрбүлер, Бюрбюнер-ле көвей турган. Оларны ылгаштырар сорулга-биле, МГБ эргелелиниң ажылдакчызы турган Борис Бүрбүнүң «Кара Бүрбү» деп шолазын скобка иштинде ылавылап бижээнимни үк номнуң 125 ариндан көрүп болур, а үстүнде «Кайы Бюрбюл?» деп чагааның авторун, оон-биле АРШ-ка кады албан эрттирип турган болгаш, кончуг эки билир мен, Борис Бюрбю дээр болгай.

Борис Шыырапович! Мээң номумда бижиттиген Борис Бүрбү силерге шуут хамаарышпас, а Тыва областың МГБ эргелелиниң ажылдап турган Кара Бүрбү-дүр. Силериниң фамилияларны «ю» деп үжүктер-биле, Кара Бүрбүнүүн «у»-лер-биле бижиири безин ылгалдыг ышкажыл. Ол Чадаана чурттуг эш силериниң фамилияларны шын бижириниң ылгалын болгаап көрбээн ышкаш-тыр.

Тывага болгулап тургулаан массалыг репрессиялар дугайында мээң «Элезиннерде боолаашкынар» деп тоожумну кичээнгейлиг номчуурунарны дилеглиг.

Хүндүткел-биле Артём БОРБАК ООЛ.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

МЯЧИЛИГ ХОККЕЙ

Чурттуң бирги чери дээш эртип турар маргылдааның эзлчеглиг оюннарында Алма-Атаның динаможулары Сыктывкарның «Строитель» командазын 6:1 саңга уткан. Кемеровоның «Кузбасс» — Екатеринбургтуң СКА командазын 4:2-ге уткан. Новосибирскиниң «Сибсельмаш» Омскиниң «Полет» командазының хоккейжилеринге 1:2-ге уттурган.

Арткан оюнларга «Зоркий» (Красногорск) — «Оронта голд стар» (мурнунда Нижний Новгородтуң «Старт» турган) 5:2, «Вымпел» (Калининград) — «Водник» (Архангельск) 5:3, «Саяны» (Абакан) — «Локомотив» (Иркутск) 6:3, «Енисей» (Красноярск) — СКА (Хабаровск) 5:2, «Североникель» (Мончегорск) — «Динамо» (Москва) 4:4 саннарга тус-тузунда ойнаан.

ПАРУС СПОРТУ

Австрали спортчулар Митч Бут биле Джон Форбс олар ында эртип турар делегей маргылдаазының эзлчеглиг маргылдаазынга парузунуң мачтазы үрелген-даа болза, тиилеп үнгеннер. Олар «Торнадо» класстың хемелеринге шылгараннар. Ийиги чери немец спортчуларның экипажы алган. Үшкү черде — французтар.

СУГГА ЭШТИРИ

Финляндияның Куопино хоорайында болуп турар чемпионатта ол чер чурттуг 17 харлыг спортчу Яни Сиевинен 200 метр дистанциялга аңгы-аңгы хевирге эштир талазы-биле шылгараан. Ол делегейниң чаа рекордун тургузуп, ол хире хемчээлге эштириңге 1 минута 57,19 секунданы чарыгдаан. А оон соонда ол Европаның база чаа рекордун тургускан. Бо удаада ол 400 метр хемчээлге 1 минута 11,86 секунда үени чарыгдаан.

Сиевинен 1991 чылда 200 метр черге брасстап эштириңге шылгараан, база-ла шак ындыг рекордту тургускан турган. Ынчан ол оргалап эштириңге (50 метр) 25,18 секунданы чарыгдаан.

Санкт-Петербургтан Елена Дендеберова 100 метр хемчээлге брасс-биле болгаш 200 метр хемчээлге комплекстиг эштириңге тергиндээн. Ол маргылдаалар Англияның Лейчестер хоорайының 25 метр дурттуг бассейнинге болган.

БИАТЛОН

Делегей кубогу дээш немец хоорай Руполдингиге эткен маргылдааның баштайгы чадазында Подмосковье чурттуг Анфиса Резцова тиилээн. 7,5 километр хемчээлди ол 25 минута 10 секунда дургузунда эткен. Ол чер чурттуг спортчу кыстар Антье Мизерски биле Петра Шааф олар ийиги-үшкү черлерни тус-тузунда эзлээн.

Эр улус аразынга немец биатлонист Иерс Штайниген мурнаан. Ол 10 километр хемчээлди 27 минута 23 секунда иштинде эткен. Ийиги черде Чехословакиядан Томас Кош. Үшкүзүнде — Тьерри Жербье.

Ниити сан талазы-биле алгаш көөрге, хөрөөжен улус аразында Мизерски мурнап турар. Оон саны 95. Елена Белова (ХКД) алдыгы черде, саны 58. Тоску черде турар Елена Головина 55 санныг.

Эр спортчулардан 60 санныг Штайниген мурнунда чоруп турар. ХКД-ниң спортчуларындан Сергей Тарасов 48 санныг, алдыгы черде.

ХКД-ниң эр спортчулары 4×7,5 хемчээлдиң эстафетазынга үшкү черни эзлээн. Көргүзүү — 1 шак 22 минута 31 секунда. Маңаа итали биатлонистер мурнай келген.

3×7,5 хемчээлдиң эстафетазынга Елена Белова, Анфиса Резцова болгаш Светлана Печорская олар ийиги черни эзлээн.

Маңаа Германияның хөрөөжен хаакчылары бирги черни алган.

ЧАДАГ-ТЕРГЕ

ХКД-ниң кышкы чемпионадының түүнел маргылдаалары Крылатскоеге эткен. Аңаа 4 км. чарыжында Петербургтуң бирги шилиниден командазы тиилээн. Оон составынга Дмитрий Нелюбин, Роман Сапрыкин, Александр Иванкин болгаш Николай Кузнецов олар кирген. Оларның үези — 4 минута 10 секунда болган. А Львовтан Александр Гонченков, Киевтен Александр Вовк, Одессадан Василий Яковлев болгаш Симферопольдан Андрей Яценко оларның мөңгүдазы тиилеңчилерден 5-ле секунда озалдап [illegible] ийиги черни [illegible] черде база-ла петербургтан сурагдыг тренер Александр Кузнецовтуң өөреникчилери болган.

РАПИРА

БУДАПЕШТ. Итали рапирист хөрөөжен Диана Бьянчеди фехтованиеге делегей кубогу дээш маргылдааның түүнел ужуражылгазынга Сеул Олимпиадазының мөңгүн шаңналының эдилекчизи Зита Фуннекхаузерни (Германия) ашкаш тиилекчи болган. Сан 2:0 болган. Ийиги черде Ольга Вощакина (Казань) болгаш үшкүзүнде — Дорина Вакарони (Италия).

ФИГУРЛУГ ЧУҢГУЛААШКЫН

Швейцарияның Лозанна хоорайында фигурлуг чуңгулаашкынга Европа чемпионады байырлыг байдалга эгелээн. Ол дээргеألбервильге болур Олимпиадага уткуштур фигуристернин баштайгы шыңгыы маргылдаазы болуп турар. Бо маргылдаага Москвадан эжеш спортчулар Марина Климованың, Сергей Пономаренконуң болгаш Майя Усова, Александр Жулин оларның аразынга танцы көргүзүглери чидиг байдалга эртер дээрзин журналистер демдеглеп турар. Француз дуэт база шыырак.

Сылдыстар көргүзүү:

ФЕВРАЛЬ

Февральда дыка хөй үүлдер январьныңдан барык ылгалбас: ол-ла үүлдер, ол-ла айтырыглар, ынчалза-даа шиити байдал үүгээртээр янзылыг, хүн бүрүнүң амыдыралы материалдыг-даа, моральдыг-даа талазы-биле харын-даа экижир хире. Хуу улустуң-даа, күрүненин-даа саң-хөө айтырыы базала берге.

Буга. Те болгаш Кыс сылдыстарлыг улуска февраль элээн аайлажыр ай болуп турар. Чүве маналр хөнү чок Кошкар, шиитпир чок Дензи болгаш сагыш-сеткил хайныгыычал Рак харын хомудап магат. Ниитизи-биле 10-даи 20 ге чедир үеде орт айыылы, частыышкыннар болгаш аварнялар туруп кээп болур. Орук-транспорт озал-овлаа 1-4 болгаш 23-29 хүннерде хөй болур.

Көшкар (21.3–20.4)

Силерге ындыг-ла чогумчалыг эвес ай бо. Ажылынарга-даа, хөй-ниити байдалынарга-даа бергедээшкиннер туруп болур, силериниң хөделиишкиниңнерни [illegible]-өөрүпер детквейн барып, планнарынар буступ, идегелинер оскундуруп болур. Ол аайлашпас чоруктун үндезини болза, силериниң бүгү чүвени дораан чедип алыр дээн далаш сеткилииер. Кады ажылдап турар эш-өөрүпер мурнунга ат-алдарынарны быжыглап алырынар чүгүла болур ужурлуг. 15-тен 25-ке чедир үеде силериниң ынакшылыларга когумчалыг. Хүнээчел чорукту соксадыры чүгүла, 10—20 хүннерде адааргалга алзып болур силер. Айның чогумчалыг үези — 1-13, 14-20 хүннерде ботту туттунар херек.

Буга (21.4–21.5)

Угаан-бодал өзүлдезинге эң тергиин ай. Өөредилгеге, мергежил седиринге чедишкиннер келир, ажылхеректи аян-чоруктар чогумчалыг, харылзаалар тургустунар. Мергежил аайы-биле ажыл-чорудулга берге-даа болза, бурунгаарлаашкыннар болур. 19-21 хүннерде идепкейлиг хөделир болзунарза, салдынган сорулгаларынар күүсеттинер. Ынакшаанларга чогумчалыг үе—айның бирги чартыы, а өг-бүлелиг кижилерге өөрүшкүүн болгаш бот-боттарын билириниң байдалдары тургустунар. 7 болгаш 8 хүннерде хенертен оорушкуге таваржып болур. Ниитизи-биле бо айда силерге аайлажыр, чүгле 18-24-те оваарымчалыг болуруи сүмелээрдир бис.

Шинстер (22.5–21.6)

Ажылынарга нарын байдал тургустунар, бүгү чүве силерден эвес, а партнерларынардан, кады ажылдап турар өөрүперден хамааржыр. Албан-дужаалдыг кижилер-биле хөй чугаа кылыр боор силер, оон чедиишкиниг болуру — силериниң чүткүлдүүнерден хамааржыр. Ажылдап турар черинерге силериниң манаваанынар өөрүшкү 6-9 хүннерде, а мунгарал — 14-19-та болур. 1-14 хүннер — ынакшыл илередиринге чогумчалыг. Ай төнчүзүнде акша-көпеекке бергедээшкиннер туруп болур. Амыдыралдың чогумчалыг үези — 1-10, 10-18 хүннерде орукка чорааш оваарымчалыг болунар.

Рак (22.6–23.7)

Өг-бүлеге-ле улуг айтырыглар тургустунар. Ылаңгыя 10-20 хүннерде хүнээшкин туруп болур. Бо айда көдүрүлген сагыш-сеткилге алыспааны дээре, бодамчалыг болур болза черле ажырбас. Ылаңгыя 1, 2 болгаш 28, 29 хүннерде туттунганы дээре. Чаа ай үнүп турар үеде албан-дужаалдыг кижилер-биле аас былаашпаңар, акша-көпеезнерни хайгааралга алыңар, кайы хамаанчок чарыгдалдаа, акша чидирип-даа болур. Ниитизи-биле февраль силерге эки-даа, шоолуг эвес-даа үүлдерин эккээр, оларны ол-бо деп тускайлаары берге.

Арзылаң (24.7–23.8)

Ажыл-херек дээрге баш ажыг ай: ажылдаар чергедаа, өг-бүлеге-даа кылыр үүлдер хөй болур. Оон кадында хөй-ниитиниң эт-хөреңгизи, өске улус акшазы дээш дувурээр, бажың айтырыы дээш, шиитпирлээр айтырыглар мырыңай эндерик, акша-төгерик-даа чээр, ону чээлиге бээр-даа ужурга таваржыр-ла. Кадыкшылынар хаң эргилдези-биле холбашкаш, баксырап болур, ынчангаш байдалынарны ай эгезинден-не хайгааранар. 6-9 болгаш 18-22 хүннерде байдал дыка дувуренчиг болур. 15, 16 хүннерде ол берге айтырыгларны шиитпирлеп болгу дег кайгамчык бодал төрүттүнүп кээр. Ниитизи-биле айның бирги чартыы ийигизиндеи үүгээр болур.

Кыс (24.8–23.9)

Чогаадыкчы көдүрлүүшкүнүң айы, кады ажылдап турар өөрүпер-биле харылзаа чогумчалыг, өг-бүледе байдал база эки. Ындыг эвеспе дээш кады ажылдап-даа, кады чурттап-даа турар улузуңарны дыка шүүмчүлевеңер, ылаңгыя 20-29 хүннерде. Февраль төнчүзүнде туруп-могааныңардан кадыкшылыңар баксырап болур, ынчан эки дыштанып алыры чугула. 6-9 хүннерде ажы-төлүңерге дыка каңдай болбаңар. 14 болгаш 20 хүннер дээрге хөй-ле үүлдерни чедип ап болур үелер дээрзин утпаңар. 1-3 болгаш 28, 29 хүннерде силериниң бодап алган үүлдериңер бүтпейн барып болур.

Дензи (24.9–23.10)

Айның сөолгү он хонуунда кожаларынар-биле, чоок төрелдериңер-биле, кады ажылдап турар өөрүпер-биле аас былаажыптарының айыылы бар. Чогаадыкчы ажылга чедиишкиннер база турар. 1-3 хүннерже (идепкей кудулаар), 7 болгаш 8-че (душ бооп тывылган таварылганы ажыглаар), 13, 14-че (баш-биле бодаар идепкей кодурлур) болгаш 19 база 21 хүннерже (берге херекти ажып эртип шыдаар күш тыптыр) кичээнгейни угландырып көрүпер. 28, 29 хүннерде нервиленмеңер, ол алгыш-кырышка чедирип болур.

Скорпион (24.10–22.11)

Акша-көпеекти чиик эвес ажылдап турар-даа болзунарза, саң-хөө байдалынар экижиир. 10-20 хүннерде ажылыңарга чаа-чаа үүлдер тыптып келир. 6, 7, 10 болгаш 20 хүннерде эки хөделир болзунарза, ажылхерек улам экижиир. Бо айда улуг эвес хуусаалыг чоруктар кылып магат силер, 14-19 хүннерде өг-бүлеге нарын байдал тургустунар, ону чайладыры чүгле силерден хамааржыр. 14-19 хүннерде оваарымчалыг болунар.

Адыгжы (22.11–21.12)

Саң-хөө байдалы экижиир, аңаа таарымчалыг үе 1-14 хүннер болур. Дарталарынар-биле шиитпирлиг чугаалажыр дээр болзунарза, 1-7 хүннер таарымчалыг, а 24-28 хүннерде дыңзыг үн хора чедирип болур. Февральдың 1-3, 7, 8, 13-15 хүннери чогумчалыг. 19-21-де тыптып келир эки таварылганы эрттирбеңер. 24-29-та өг-бүлеңерге туттунып көрүпер, кылыктаныр чылдагаан туруп кээп болур.

Те (22.12–20.1)

Хуу, айтырыглар акша-көпеек-биле холбашканыдан нарын болур. 21-29 хүннерде албан-дужаалдыг кижилер, үстүкү албан черлери силерге шаптык ужураштырып болур. 1-3, 6-10, 13-15, 19-20 хүннер силериниң планнарыңарны боттандырарынга таарымчалыг үе ол. Чорук кылгаш олчалыг кээп болур силер. Хүн бүрүнүң амыдыралынга душ болган таварылгалар улуг рольдуг болур. 19-25 хүннерде кичээнгейлиг болунар.

Суг-кудар (21.1–19.2)

Февральда силерге биллинмес үүлдер хөй болур. Ылаңгыя 21-ниң соонда сорулга боттандырарынга биллинмес шаптынтар хөй болур. Эт-хөреңгиниерни оор алырының айыылы база бар. Ынчалза-даа тургустунуп келген нарын байдалда дедиведеңер. Чедиишкиниг болур дизе, бодамчалыг, дидим, ынчалза-даа оваарымчалыг хөделир херек. 1-9 хүннерде силерге дыка аайлажыр, а 14-16 болгаш 19-21-де байдал нарын бооп болур.

Балыктар (20.2–20.3)

Амыдыралга чаа-чаа арынар ажыттынар, сорулгалар күүсеттинер, идегел боттанып хире байдалдар тургустунар. Ылаңгыя айның баштайгы он хонуу элээн чогумчалыг болур. 18-21-де силериниң ажылдаар черлериңерге таарымчалыг болуушкун болур. 19-25-те айыылдыг байдалдар тургустунуп магат.

СААВЫРДАН ТУРГУССА

Ниитилел-политиктиг болгаш өске-даа сөстер: хораа, кожком, нам, бадылергей, өргүүдел, арбан, суму, угуулга, саавыр, дептер, сеткүүл.

Феодалдыг үеде эрге-дужаалга хамаарышкан сөстер: мөөрен, хуыт, чагырыкчы, чейзен, чангы, дузулакчы (дузалакчы), одага, чиңзе, маак, эрээ, шаагай, дүжүмет, чүдүлге, сүзүглел, өргүүр, тейлээр, бараалгаар, чүдүүр, барылга, карылга, бааран, бүүзе, данчааты, тергинлекчи.

Шажыңга хамаарышкан сөстер: коңга, дамбыра, бүрээ, бүшкүүр, эзрен, манчак, ыдык, ок, хомду, шывар-даяк, дасрап, оваа, дуган, оргумчу, сөгече, шавы, камбы, соржу, хуурак, кеский, кешпи дээш оон-даа өске.

Үстүнде биниттинген чамдык сөстерден ында-хаал ховар, амгы тыва дылда, ажыглаттынгылаары бар-ла харын. Чамдык улус ажыглаар чери чок, херекчок болган сөстерни када, кажан ажыглаар боор дээрзин билип мен, ынчалза-даа келип салгалывыс билир кылдыр эргижирээн сөстериниң (архаизмнериниң) саавырын тургузар болза эки боор. Чүгле эргижирээн сөстерни эвес, чаа сөстерни (неологизмнерни), үлегерлеп алган сөстерни чаңгыс дептерге словарь кылдыр ундурер болза чогуур деп бодаар мен.

Дакпай-оол МОНГУШ.

Гонорарын «Шынның» агар саныгга арттырарын диледим. (Авт.).

Хайыракан суур.

Чөөн-Хемчик район.

Амгы үениң аныяк кижилеринге

ОЙТУЛААШ ДЕП ЧҮЛ?

Культура ордулары, бажыңнары, кинотеатрлар, хөгжүм-шин болгаш улусчу база аныяктар театрлары, библиотекалар, номчулга залдары, клубтар, кызыл-булуннар, цирк байтыгай, кызыл-өглер безин Тывага турбаан шагда аныяктарның чалгаа чазар, чыглып алгаш хөөрежир, таныжар оюну-дур деп бодаар мен.

Ойтулааш оюнары чүгле феодалдыг, улусчу Тывага эвес, харын кажан Тыва Арат Республика ам дүшкен Совет Эвилелиниң составына каттыжып киргениниң сөөлүнде, ылаңгыя бежен чылдар эгезинде безин болуп турганын бодум көргөн мен. Ынчангаш ойтулааш дээрге тыва аныяктарның уттундурган чаагай оюннарының, чаңчылдарының бирээзи-дир деп санаар мен.

Кажан мен алды-чеди харлыг болу бергенимде, аныяктарның ойтулааш үезинде ырларының чечениң, аялгазының чаагайын, таалаңчының магадаар чордум:

«Алды айның айдыында
Алазк черге чыглыылыңар,
Анай-хаактың чинрбейин
Чара долгап ойнаалыңар.
Сес айның ортанында
Сесерликке чыглыылыңар,
Седен биле Седипейниң
Сыгыткызын
дыңнаалыңар».

Чүгле Ак-Туругнуң, Кара-Сугнуң эвес, харын Баян-Дугайның, Бажың-Алаактың, Баян-Таланың, Сесегениң, Ак-Хемниң, Арыг-Үзүүнүң, Кызыл-Дагның безин аныяктары Улуг-Ховуга, Ооруга ойтулааш үезинде чыглып келир үве чораан. Аныяктар чыглырда, мынчаар ырлажып эгелээрин база утпаан мен:

«Одуң адаан чүшкүр,
угбай.
Ортун уруун үндүр,
угбай,
Кезээң адаан чүшкүр,
угбай,
Хеймер кызың үндүр,
угбай».

Эш-өөрү аныяктар — оолдар, кыстар мынчаар ырлажып, чалай бээрге, хып дээн чалыы назынның чалар от дег чүрээ кайын дөстүнер боор! Ойтулааш үезинде олар чыглып алгаш, төгериктей олуруптар: ырлажыр, оолдар сыгыртыр, хөөмейлээр «чеченоолдар» тоолдаар, тывызыктаар, өскелери тывар — мындыг үве чораан. Бо шагның уран-чечен чогаалында безин кирген болгаш ол шагда өскен-төрөөн черин мактаан ырларны безин дыңнаан мен:

«Кожа баскан ийи кыс дег
Кош-ой биле Торгалыгны
Кожаа, маңнык чаткан
ышкаш
Кош-ой бажы Борбак-
Арыг.
Ак-ла Туруг, Кара-Туруг
Аржаан болуп бодаразы,
Акым биле чеңгем ийи
Агай болзун, маадыр
болзун».

Ойтулааш оюннарының үезинде аныяктар аразында аас-дыл былаажып, өжөөннешкен, оор-сук болган деп, улуг назылыг кижилериң хомудап турганын чаңгыс-даа катап дыңнаваан мен. Ынчаарда аныяк кижилер арага ишпее, таакпы тыртпас турганын эки билир мен. Ол дээрге ынчангы аныяктарның чаагай чаңчылдарының бирээзи-дир. Сарыылдыг, чаагай ол чаңчыл ам шуут-ла уттундурган-дыр. Ам Кызыл хоорайның кудумчуларынга чорумда, «Таакпыг берем, кырган-ачай» азы «Таакпын бар бе, ашак!» дижир, харын чеңгээлээр, чудуруун дөгээр өзирик оолдарны күш-ажылдың хоочуну Ондар Лопсан-Серен-биле кады каш-даа катап чүдексинип, эгенип көрдүвүс. Ондар Намдакович-биле кады кажан ТАРЭ-ниң комсомолдуң ажылын кылып чораан чылдарывыста ыядыр арны чок ындыг чаңгыс-даа оолду көрбээн бис.

Ойтулааш оюннарының чаагай чаңчылдары уттундурган-дыр, а ооң орнунга чаа болгаш база-ла чаагай чаңчылдар тывылбаан бе? А кинолар, концерттер, шилер, уран-чечен хөй чогаалдар эңмежок, кижи номчуп четтикпес солуннар, сеткүүлдер, библиотекалар, школалар, дээди болгаш ортумак өөредилге черлери бар ышкажыл.

Улуг кижилерни хүндүлевес, хоойлу-дүрүмну сагыбас, төлептиг мөзү-шынар чок, арагалаар, хулиганнаар, кем-херек үүлгедир бужар «чаңчылдарның» аныяктар ортузунга нептерээнинің бир кол чылдагааны — хоойлу-дүрүм кижизидилгезиниң эн-не чавыс деңнелде тургустунганы деп бодаар мен. Россия Федерациязының амгы күштүг Кеземче кодекизиниң 102, 103, 106 болгаш 206 үүлдерии эвээш эвес аныяк кижилер кажан кем-херек үүлгедип каан сөөлүнде, чүгле истөлге болгаш суд чорудулгазының үезинде билип ап турары чажыт эвес болгай. Ол кодексти парлаан ном тыва дылче очулгазындан туржук, орус кыл кырында безин ном садыгларында чок-тур.

Ооң уржуунда амгы үениң аныяк кижилери хоойлу-дүрүм-биле таныш эвес, а билбезиниң хараазы-биле кем-херек үүлгедип каарга, кеземчеден хоойлу кымвыдаа хоставас болгай. Россия Федерациязының, Тыва Республиканың күштүг хоойлуларын билип алыры, хүндүлээри, сагыыры — кижи бүрүзүнүң хамааты хүлээлгези-дир.

Россия Федерациязының 310 үүлдерден тургустунган чаа кеземче кодекизиниң төлевилелин РФ-ниң Юстиция министерствозу ажылдап кылгаш, Россияның парламентизинге чугаалажып көөр кылдыр киирген. А чаа кодекстиң төлевилелин чугаалажып көөр, санал-оналдарын киирер кылдыр Россияның бүгү хамаатыларынга «Известия» солуннуң чаа капсырылгазы — «Закон» журналга чоокта чаа парлаан болгай. Чаа кодекстиң төлевилелинде кирген 310 үүлдериниң шуптузун Тыва Республиканың номчуп шыдаар улуг, бичии бүгү хамаатылары чүгле номчуур эвес, харын өөренирин дыка күзээр мен. Хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, биргиээлчегде, Тыва Республиканың Юстиция министерствозу чаа кеземче кодекизиниң төлевилелинге хамаарыштыр юридиктиг калбак тайылбырны чорудары күзенчиг-дир...

Бежен чылдарда ойтулааш оюнары Тываның чамдык районнарынга кандыг хевирлиг болгаш утка-шынарлыг болуп турганын база демдеглээр бодаан мен. Ынчаардагы ойтулааш оюннары шаандакы оюннардан дыка ылгалдыг болгаш харын эвээш-эвес багай салдарлыг болу бергенин эскерген мен. Ойтулааштаан аныяктарның ырлары безин арай шаштырыглыг, чоңгээ характерлиг апарган. Тывага «чидиг хувискаал» үезинде ойтулааштыг феодалдыг, харын «контрреволюстуг» ходелнишкин кылдыр чарлааны шаандакы аныяктарның ойтулааш үезинде чаагай чаңчылдарын хажыдарынга салдарлыг болуп, дыка багай үржуктарны таварыштырган деп бодаар мен.

Чаа-Хөлге, ылаңгыя Булуң-Терекке бежен чылдарда ойтулааштаан аныяктарның чүү деп ырлажып турганы мөзү сагыжымда артып калган:

«Семис ойнуң сеги-даа
чок,
Бөрү чиген таптыг-дыр бе,
Сенде-даа чок, менде-даа
чок
Шериг барган таптыг-дыр
бе?»

Ырының бо сөстериндe эки кандыг-даа утка-шынар чок болгаш харын ийи кыстың арасында адаанажылганы, хүнээшкинни илергейлеп турар. Күжүр семис-ойну араатан бөрү чип каарга, кымның-даа хыы ханмас болгай.

Чаа-Хөл районга бежен чылдар эгезинде шагдаа ажылдакчызы Мастренок деп дарга турган. Ойтулааштаан уругларны тарадыр сывырар дугайында айтыышкын күүседири-биле бир кежээ Терезин ховузунче аттыг ол чорупкан. Айдыг дүне шагдаа кижи кестүп келирге, ойнаан оолдар, уруглар ыңай болган. «Турулар!» деп, шагдаа ажылдакчызы командылааш, оларны кортпактап, пистоледи-биле өрү боолаар бодаан, ынчалзажок аът бажы ойташ дээрге, ок хай боор, хөөкүй малдың бажынче кире берген, ооду ол-ла черинге калбаш дээн. Ооң сөөлүнде ойтулааштаан аныяктар мындыг ыры чогаадып алган:

«Айдың дүне халдып келир
Авыяастыг Мастренок,
Аът бажын чандыр атпас
Албыстыг дег Мастренок.
Карацгыда халдып келир
Калчаа-тенек Мастренок,
Кара-доруг чыттыр аткан
Караа чок дег Мастренок».

Ойтулааш ырызының бо сөстеринде хензиг-даа эки утка чок, харын эрге-чагырга төлээлекчизин дорамчылап, куду көргени илдең ышкажыл. Ол ышкаш Барыын-Хемчик районнуң Хөнделең көдээ Советиниң девискээринге база-ла бежен чылдар эгезинде ойтулааш үезин идепкейлээн. Район баштаар черинің айтыышкынын өзугаар көдээ Совет даргазы Сараваа ойтулааш оюннарынга удур шыңгыы хемчеглерни ап, ойтулааш организакчылары-биле чугааны кылып турган. Бир дүне көдээ Совет даргазы өөнге дыңнап олурарга, оолдар, кыстар мынчаар ырлашкан:

«Сайлыг-Сайыр кежип
чыткаш,
Сараваага туттурдувус,
Сараваа деп сарыг ашак
Санап турган бижип алды.
Машинаның маңнаарынга
Малгаш болгаш шыгым
шыдаар,
Бойду дарга сургаарынга
Бажым болгаш мөөм
шыдаар».

Барыын-Хемчик районнуң төвү Кызыл-Мажалыкка ол-ла чылдарда айыыл чок черниң ажылдакчызы Жданкин деп дарга чурттап турган. Комсомол ажылдакчызы болганымда, ойтулааш дугайында тайылбырны кылырын ол менден бир катап дилээн кижи. Ойтулааш оюннары шаанда кандыг болуп турганын, амгы үеде ойтулааш үезинде оорсун, шош-содаа болгулап, социал аарыглар дамчый бээр апарганын чугаалап бээримге, Жданкин дарга мынча дээн:

— Ойтулааш оюннарында күрүнеге удур кемниг үүлгедиг составы чок чүве ышкажыл, ынчангаш корум-чурумну тудары, оор-сукту болдурбазы — иштики херектер органнарының хүлээлгези-дир.

Чөөн-Хемчик районга ол-ла чылдарда ойтулааштаан чамдык аныяк оолдарны харын хорудган, байысаап турган, Аңаа удур ойтулааштаан уруглар, оолдар мындыг ыры чогаадып алганын ынчан Чадаанага ажылдап турган кижилер утпаан боор:

«Клоп, быттың ызырарын,
Кочетковтуң байысаарын,
Кара-быттың ызырарын,
Казылдааның байысаарын».

Ынчаарда эш Кочетков — милиция начальниги, а Казылдаа дарга — комсомол райкомунуң ажылдакчызы турган. Эрге-чагырга органнарының болгаш хөй-нинти организациязының төлээлекчилерин база-ла куду көрүп, харын маңгыстарга — клопка, кара-быткa чоокшулаштырганы — эрге-чагырганың, хоойлу-дүрүмну хүндүлевес чоруктуң эгези деп бодаар мен. Буруулуг, буруузу чок-даа кижи өскелерни куду көрүп, төлеп чок кожунду сөстерни ажыглап болбас ужурлуг деп бодаар мен.

Аныяктарның ойтулааш оюннарынга чаа утка-шынарны киирер азы шаандакы төлептиг мөзүну катап тургузар дээн бодал Тываның улустуң чогаалчызы Степан Сарыг-оолдуң «Алдын-кыс» деп шүлүглелинде бар деп бодум хуумда бодаар мен.

«Ала-дайы багда-дыр бе,
Алдын-кызы өгде-дир бе?
Аныяктар — оолдар, кыстар
Аттанырын манап тур
бис.
Он-на бештиг айдыында
Ойнап-ойнап алыылыңар,
Орлан-эрес чүректерни
Орта таныш алыылыңар».

Шүлүглелдиң бо одуруглары 30 чылдар эгезинде аныяктарның Чаа-Хөл девискээринге ырлажып турганы аас чогаалынга барык дөмейлежир-даа ышкаш. Аныяктарның ойтулааш оюннарының дугайында мөөң бо үүлүмге хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илергейлеп, санал-оналын киирерин номчукчулардан дилээр бодаан мен.

Алексей ДУГЕРЖАА.
Журналист.

ЧЕДИР АЖЫГЛАВААНЫНДАН СПОРТ

Ыраккы Чөөн чүк болгаш Сибирь зоназының элээди оолдар аразында хостуг хүреш маргылдаазы Абаканга болуп эрткен.

Бо маргылдаага бистиң республикадан 16 аныяк мөге киришкен. Боттарының деңзилериниң ушку шаңналдыг черлерни Кызылдан Белек Куулар, Артыш Доржу, Сүт-Хөлден Артыш Ондар ээлээн. Бистиң өске спортчуларывыс боттарының аргаларын, күжүн, мергежилин чедир ажыглаваанындан шаңналдыг черлерге четпейн барган.

Маргылдаага тиилекчи болган мөгелер Россия Федерациязының чемпионадынга май айда киржир.

Делгер-оол ОЮН.

Чарлалдар саңбызразы

ТВ

ЯНВАРЬ 23
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.00 «Эртен». 8.45 Киноконцерт. 2-ги үндүрулгези. 9.25 Кинопанорама. 10.40 «Бок төгөр черден кижи». Уран-чечен телефильм. 3-кү сериязы. 12.00 Медээлер. 12.20 Алжирниң фольклор ансамблиниң концерти. 12.45 «Кижи болгаш хоойлу». 13.25 «Дириг амытаннар аймаа». 14.10 «Блокнот». 14.15 «Телеминут». 15.00 «Бөгүн болгаш ынчан». 15.30 Мультфильм. 15.40 «Ийиги орукка немелде поезд келир». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 16.45 Мультфильм. 18.00 Медээлер. 18.20 «Шалало» ансамблдиң (Узбекистан) көргүзүү. 18.35 «... Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа улугларга». 19.20 «Бок төгөр черден кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 4-кү сериязы. 20.45 «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 21.00 Медээлер. 21.30 Б. А. Покровскийниң 80 чылынга. 22.30 Криминформ дыңнадып тур. 22.45 «Лондондан ынакшыл-биле...» 4-кү дамчыдылга. 23.30 Музыканың келир үези. 23.55 «Ийиги орукка немелде поезд келир». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 01.00 Медээлер. 01.25 — 02.25 «Эртенги сылдыс» кежээки эфирде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Медээлер. 8.20 Испан дыл. 1-ги чылы. 8.50 «Өг-буле клуву». 9.05 Испан дыл. 2-ги чылы. 9.35 Уругларга программа. 10.25 — 14.00 «К-2» көргүзүп тур.

...

15.50 Уругларга дамчыдылга. 16.50 Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле Европа чемпионады. 17.45 Тинко.

КЫЗЫЛДАН

18.00 Уругларга мультфильм. 18.10 Кызыл хоорайның үстүү классчыларының мөзү-шынар кижизидилгезиниң дугайында. 19.10 «Экивецер!». Информастыг программа. 19.40 Медээлер. 19.50 Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 Медээлер. 20.20 Хүннүң-не байырлал. 20.30 Россияже корнүүлү. 20.50 С. К. В. 21.00 «Санта-Барбара». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13-кү сериязы. 21.50 Россия Федерациязының Дээди Советиниң сессиязында. 22.20 «Маргыштыг чугаа». 23.55 Реклама. 00.00 Медээлер. 00.20 Даартагыже агаар байдалы. Реклама. 00.25 — 01.20 Фигурлуг чуңгулаашкын талазы-биле Европа чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 «Кыдыг-кызыгаар». 18.45 Ол-ла хевээр. 19.40 «Кичээнгеер, тырттырдымна!». 19.55 — 20.00 Реклама.

КЫЗЫЛДАН

20.00 — 00.00 «Үениң судалы» программа. 20.00 Мультфильм. 21.00 Уран-чечен фильм. 22.30 — 00.00 «Дөмей кижизи». Уран-чечен фильм.

УГБАВЫС, ЭЖИВИС БЕЖЕН БЕШТЭЭР

Республика солуннарының кайызынга-даа сөөлгү чээрби чылдар дургузунда бистиң Бүрен-Хем ортумак школазының ажыл, амыдыралының дугайында оода чадаарда бичии медээ хемчээлдиг безин үүл үнүп көрбээн. Ол дугайын чүгле школа коллективи эвес, шупту бүрен-хемчилер бадыткап болурлар. Көрүп чоруурга, ол-ла үеде чамдык солуннарга кандыг-бир чүгле ол-ла школа дугайында үүлдер аңгы-аңгы жанрларга каш-даа үнгүлээр чоржук.

Эрткен 1991 чылда школавыстың тургустунганындан бээр бежен чыл ою болган. Ону безин аная-ла үүү-даа болбаан үве дег, эрттиргиз алган бис. Шын болбайн аан, мадар хамыктың мурнунда боттарывыс буруулуг бис. Республиканың массалыг информация чепсектеринге ажылдан чораан, амгы үеде ажылдап-даа турар доозукчуларывыс бар. Оларны безин бо чугула херекке хаара тудуп шыдаваныывыс ол-дур...

Ам бо ажок нарын, рынокче киринчкинниң үезинде оода-ла эн бичии үжүк майыы — петит-биле даа болза, солунга школавыс, ооң коллективиниң дугайында үүлүдер парладып, чырыдар күзел-биле моңу бижип олуп мен. Бисте база эки кижилер эвээш эвес-ле болгай.

Ынчангаш үүгле чаңгыс бо школага безин мөөң-биле кады ам чээрби үш чыл ажылдап, эге класстар башкылап келген Зинаида Степановна Кызыл-оолдуң дугайында чылыг сөстерни бижикседим.

Ам каш хонгаш, январь 25-те бежен бештээр хоочун башкы бо-ла черге торүүгүнгеи, бо-ла школага өөренип эгелээн, бо-ла төрээн коллективинден хүндүлүг дыштанылга — пенсияже үнери ол. Дөртен чылдарның ортаа үезинде бо черге «Сталинчи орук» колхозту организастап тургусканнарның бирээзи — Степан Санданович Чамбалдоо чаа коллективтиң баштайгы даргазынга сонгуттурган. Таптытла ол 1943 чылда ооң дун уруу Зина школаның бирги классынга өөренип киргеи. Авазының бир дугаар дузалакчызы, улуг уруу бооп чорза-даа, эге школаның дөрт классын дооскуже чедир башкыларындан-даа, ада-незинден-даа өөредилгеге хамаарыштыр уттунмас хиреындыг чеме дыңнааның черле сагынмазын хоочун башкы бо-ла чугаалай берген орар үве:

— Мактанып канчаар, ам-даа, аныямда-даа өске эш-өөрден онза-ла ылгалыр чүвем чок кижи мен ийин. Сагыжымга кажан-даа уттундурбас бооп артып калган үве — 1949 чылда эге школаны доозуп турумда, хөөкүй авамның чок болганы. Амыдырал байдалы чеже-даа түүгээр, дөргүлтөрел чеже-даа хөй хире болза, кижиниң нези чокта, ол дег чоктанчыг, сагышсыраңчыг үве чок. Ачам күжүрү үүү дээр боор, ындыг аданы шуптуп-ла кижилерге күзээр ийик мен. Черле олут-чыдын чок кижи-ле болгай, ниитниң херээ дээш дырбанайнып-ла чоруур, ынчалза-даа бистерни, уругларын, кажан-даа утпас. Ынчап-ла назылап кырыгыже чедио ажылдан чораш, барды ийин хөөкүй. Оларның чырык тураскаалы кезээде мөөң-биле кады чоруур.

Бичимде-ле нем чок калган кижи ам канчаар мен, келир үени, дүнналарымны бодап, өөредилгеге аажок кызар чордум. Ынчап-ла школамны доозуп, тускай башкы эртемим чок тургаш-ла, башкы ажылынче киредим, ону чоорту бот-өөредилге-биле чедип алдым. Ам янзы бүрү школаларга ажылдаа-ла, үжен үш чыл чедип тур мен. Ол шагда, та үүгеындыг турган үве ийнаан, ында-мында башкылап чедишпес дээш ынай бээр чоруудуп-ла турар боор үве. Ам барын баштайгы үеде уругларым ачазы Александр Куулароович база башкылап турган болгай. Ынчангаш уругларывыс безин шуптузу ыңгы-аңгы черлерге төрүттүнгеи: Валера — Кыргызта, Артур — Тоожунуң Ийге, Сергей — Адыр-Кечитге, Марина — Балгазынга.

Ол-ла ажылдап келгеи чылдарымдан Балгазынның уруглар санаторийинге башкылап турганым сагыжымга уттундурбас бооп артып калган. Чүге дээрге аңаа ажылдап турган коллективиис эмчилер, башкылар болгаш өске-даа ажылдакчылар ботботтарывысты деткижип, онза эки найыралдыг коллективиз турдувус. Оон аңгыда ол санаторийге кээп эмнедип турган, туруп безин албас, чыдар, сөөк туберкулезтуг болгаш өкпе туберкулезтуг уруглар аарын эмнетпишаан, дыка кызымак өөренип, чуруму быжыг турганы кижиге бир-ле дээди чымчак сеткилди арттырар чораан.

Балгазындан чоруурум хомуданчыг-даа бол, бо Бүрен-Хемимге 1969 чылда ээп чаныып кээп, ажылдаанымдан бээр чээрби чыл оранчок ажа берген.

Черле биче сеткилдиг бөдүүн кижи болгаш Зинаида Степановна бодунуң ажылы дээш ап келгени шаанал-макталдарының дугайында чугаалавас кижи. А ындыг үүлдер ында четчир болбайн аан.

Честевис Александр Куулароович Кызыл-оол баштай башкылап чораш, сөөлгү үеде суурга электриктеп ажылдап эгелээнинден бээр база эвээш эвес үе эрткен. Ол ам база бо хүннерде алдан харлап, кады-кыраныыбиле кады пенсияже үнеп. Тывада сураглыг сыгытчы ыраккы Овур чурттуг Санчы Кызыл-оолдуң чээнинің ажыл, амыдыралының аайы биле Каа-Хемде кээп турумчуп, бистиң улус чеслелериниң бирээзи болганы ол. Ында үүү боор, «Кижи төлү каяа-даа чоруур, куш төлү кайнаар-даа ужар-ла болгай».

Ынчангаш кады ажылдап турар эживис — угбавыска, честевиске оларның турасказалдыг хүннери биле изиг байыыны чедиирп, бүрен-хемчилерниң өөрүнээзинден үүгле эвээш оларга күзеп олур мен. Чаңгыс чер-чуртуглаывыстан аңаа удурланыр-даа кижи турбас ужурлуг. Өөреникчилери суурда хөй, оларныч өг-бүлелери, ада-иелери шуптуп чаңгыс өг-бүле-ле болгай бис.

Нина МОЛЬБИ.
Бүрен-Хем ортумак школазының башкызы.

ЧОГААЛЧЫ БОЛГАШ РЕДАКТОР

Чогаалчының кыска чечен чугаазын номчуп дооскаш, редактор мынча деп-тир:

— Силерниң чогаалыңар, мен бодаарымга, уран-чечени-даа, эн ылаңгыя, утка-шынары-даа пат хире-дир. Ажык-чарлыг үеде ажыыбиле чугаалаайн. Ынчангаш парлап шыдавас-тыр бис.

Чогаалчы харыыга хыы ханмаан хевирлиг ыыт чок-ла орар боорга, редактор уламчылаан ургин:

— Чигзинзиңерзе, оске улуг чогаалчылардан-даа болза айтырып көрүкер даан. Өскези-даа канчаар, эдип-чазап болур бис. Утказы-ла арай... Ындыг-дыр аа?

— Ындыг-ла бооп-тур ийин — дээш, чогаалчы чоруй барган.

Карак бо, каш хонганда чогаалчы база бо чедип келген. «Ам үүге келчик ирги бо?!» деп сезингеш, редактор дегийт-ле айтыра каапкан:

— Чаа, оске чогаалчыларга база көргүстүкер ыйнаан? Үүү дидирлер?

Чогаалчының хоглүү аажок, мынчаар хөөреп-тир:

— Көргүспес боор бе, бо хоорайда бар чогаалчыларның шуптузунга көргүстүм. Силерге хөлчок-ла байыр чедирерлер чорду.

«Шын-на үнелел берген-дир мен аа!» кылдыр боданмышаан, редактор арта хүлүмзүрүй аарак, сиңнигип айтырган:

— Үүү дижир-дирлер? Менээ үүү дээш байыр чедирерлери ол?!

— Үүү дээш деп үүнер боор! Мээн чогаалымны парлавазыдар дээш!

— Үүгээр мулдурлапкан хире-дир мен аа?

— Ындыг! Мээң чогаалымны олар «Күш-ажылдың ёзулуг арыг гимнизи-дир!» диштилер. Оны парлапкан болза, улуг, бичии кижилер ажылга сундуккаш, арып-туруп, бергедээр турганнар диштилер.

Редакторнуң карактары херлип, кайгай бергеш, «катап көөр апаргандыр» кылдыр боданмышаан, мынчаар айтырган:

— Ол чогаалыңарны ам канчалдыкар?

— Чогаалчылар эвилели так тутказ чыдыпкан. «Улуг-Хемге» парлаар бис диштилер. Очулгазын Москва чорудар болдулар.

— Х-м-мм. Аас-кежиктиг болгандыр, силер. Байыр че...

— Чок-чок-чок! Менээ үүү дээш, байыр чедирер силер. Мен харын силерге канчаар-даа аажок улуу-биле өөрүп четтиргенимни илередир дээш маңнап келдим.

— Үүү дээш ирги?

— Үүү дээш боор! Силер харын улуг чогаалчыларга көргүс дивээн болзунарза, мен чалгаа ашак чогаалчылар кезий маңнаар деп үвени кала билир ийик мен!

Ол хоглүү аажок көк бажын согаладып үне берген, а редактор дала берген үве дег, баглаваш дег туруп калган.

Монгуш ЭРГЕП.

КӨГЕ-БУГАЛАР КӨЗҮЛБЕСТЭЭН

Делегейниң бүгү чону Тайбының кужу — көге-буга деп билир болгай. Дайын чылдарында-даа, тайбың үеде-даа көге-буганы хүндүлевес кижи чок. Чүглерингe чагааларны баглаваш, чагаалажып-даа турган. Ындыг чижектерни кинолардан хөйү-биле көрүп келген бис. Тайбың кужу дээш чон аңаа ынак.

Бистиң Кызыл хоорайга көге-бугаларның хөйүн кижи кайгаар чүве болгай. Олар хөй болганы-биле машинагадаа бастыртып алган болур, диспейге-даа туттуруп алган болур.

Бир катап эртежик ажылымче чоруп олургаш, «Детский мир» чаныңга моортайның көге-буганы тудуп алгаш, Кочетов 99 дугаарлыг бажыңның подвалынче маңнап чоруй барганын көргеш, алгырып-кышкырып турумда-ла, чалгыннары далдыртканнып чорда-ла, ызырып алгаш, четтирбейн барган.

Алыс черле күске-күжүген болгаш өске-даа бичии дириг амытаннар тудуп чиир, дырбактыг уктуг чүве болгаш ындыг-ла чүве боор оң, кижинин-даа тоовас амытан болган.

Сөөлгү үеде ол куштарның хоорайда ховартаанын чон эскерген боор. Олар канчап барганыл? Ол дугайында дүш бооп билип алдым. Мээң чурттап олурар бажыңым беш дугаар каттта. Орай дүжүп келирге-ле, крыша кырынче улус үнүп турар апарган. Колдуунда бичии оолдар болур. Чамдык таварылгаларда дүжүр ойладып-даа турдум.

Бир катап ийн оол үне берген. Крыша кырынче үнер чада мөөң квартирамның эжик аксында чүве. Олар үнгеш, элээн үр апаргаи. Чүну кылып турлаг ирги дээш соондан үне бердим. Каравгызы кончуг. Дыңнап турарымга, көге-буга алтызы үнүп турар мындыг. Элээн болганда куштарның чалгыннары салдыраар. Дүннеп хонуп олурган куштарны тудуп алгаш, шоодайлап турар болду.

Сөөлүнде бодап турарымга ,олар көге-бугаларны тудуп алгаш, өлүрүп чип турар болган. Амгы бо үеде, эзт өртээ улгатканда, хостуг апарганда, кижиниң үүлгетпес чүвези чок апарып-тыр. Кызыл хоорайның көге-бугалары ынчаар чидип эгеледи. Тараа базазында, хлеб заводунуң кырында олурар көге-бугалар чок. Чоорту-ла чазый улустарның холунче кирген. Тайбының көге-бугаларын ынчаар узуткап эгеледи.

Аъш-чемниң өртээ хостуг апарганда, акша-төгерик чедишпестей бергенде төтчеглекчи чорук көвүдээн. Дыштаныр хүннерде дош кырында балыкчылар, арга-арыгда төтчеглекчилер үзүлбестээн. Бойдустуң байлаан кадагалап камгалаары кижи бүрүзүнүң хереэ эвес бе?

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ХҮНДҮЛҮГ КЫЗЫЛЧЫЛАР

Тыва Республиканың Чонну ажыл-биле хандырарының күрүне комитеди болгаш Кызыл хоорайның чонну ажыл-биле хандырарының албан черн вакансияларының (хостуг) болгаш ажылдаар черлериниң ярмарказын Культура министерствозунуң Метод төвүнүң бажыңынга (мурнунда ПЧБ-ның бажыды, Щетинкин, Кравченко, 41). 1992 чылдың январь 25-те эрттиреринче чонга чарлап дыңнадып тур.

ЯРМАРКАНЫҢ СОРУЛГАЗЫ: хоорайның ажылдавайн турар чурттакчыларынга таарымчалыг ажылдаар черлерни сумелээри, тодаргай юридиктиг сумелерни күзелдиг кижилерге бээри, профессия талазы-биле белеткелдиг болгаш эде өөренирниң тускай өөредилге черлерни шилип алырының талазы-биле дузалаары, амыдырал-чуртталганын, салым-хуунуң шаптараазының чоруундан, ундараашкынардан уштунуп, эттиниринің талазы-биле сумелерни берип, моральдыг дузаны көргүзери болур.

АЖЫЛДААР ЧЕР ТЫВАРЫН ОРАЛДАЖЫП ТУРАР КИЖИЛЕР ЯРМАРКАГА КЕЛГЕШ:

1. Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларының кандыг-кандыг ажылга кирип ап болурунуң дугайында;

2. Өөредилге черлериниң удуртукчуларының профессионал белеткелдиг дугайында сумелериш дыңнап болурлар.

3. Ол ышкаш ажылга канчаар кирип ап болурунуң талазы-биле халас юридиктиг консультацияларны дыңнаар силер.

4. Ярмарканың культура программазы база солун, аңаа буфетти организастаар, уран-чечен болгаш политиктиг-даа номнарны садыглаар.

Боттарыңга таарыжыр ажыл дилеп турар бүгү-ле кижилерни шуптузун ажылсумелээриниң ЯРМАРКАЗЫНЧЕ чалап тур бис!

Сагыш-сеткилиңерге таарыжыр ажылды оон тып алырының бо таарымчалыг аргазын оскунмаңар!

ОРНАЖЫР МЕН

1983 чылда үндүрген РАФ-2203 маркалыг микроавтобус чиик машинаны «Волга», УАЗ-469, кандыг-даа маркалыы хамаанчокка «Жигули» автомобильдиң бирээзинге орнаар мен.

Кээр чери: Кызыл хоорай, Лопсанчап кудумчузу, 40-16.

ДЫҢНАДЫГ

Ажылчы чоннарның социалистиг партиязының I съездизи 1992 чылдың январь 25-те 10 шакта Кызыл хоорайга «Тыва тудуг» каттыжыышкынның клубунга («Красноармейская, 76) болурун партияның органнастыг комитеди съездиниң бүгү делегаттарынга болгаш партияның талалакчыларынга дыңнадып тур.

Съездиниң делегаттарын 1992 чылдың январь 25-те 9 шактан эгелеп бүрүткээр.

КИНО

ЯНВАРЬ 23-ТЕ

«НАИЫРАЛ»: Фанат 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10 шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: Благодарение старому и вину 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: Соната для рыжей девчонки 9.00, 10.30. Шантажист 12.00. Жертва во имя любви 13.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: Под маской Чёрной кошки 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 (узаткан) шактарда.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Дээди Советиниң Министрлер Чөвүлелиниң «Шын» солунуң редакция коллективи.

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

Редакцияның телефоннары:
☐ Редактор — 3-43-34;
☐ Хүлээн алыр чер — 3-34-26;
☐ оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17;
☐ харыысалгалыг секретарь 3-34-92;
☐ оралакчылары — 3-45-93;
КИЛДИСТЕР:
☐ үлетүр — 3-34-49; 3-36-73;
☐ көдээ ажыл-агый — 3-41-16;
☐ социал айтырыглар — 3-36-82;
☐ культура болгаш улус өөредилге 3-39-15;
☐ ниитилел политиктиг — 3-41-23;
☐ улус депутаттар Советте — 3-34-98; 3-36-25;
☐ медээлер болгаш спорт — 3-39-03;
☐ чаага — 3-34-39, 3-34-92;
☐ очулга — 3-34-19;
☐ корректорлар — 3-27-41;
☐ үндүрүкчүлер — 2-32-75;
☐ солун келбейн барганда — 3-37-11;
☐ бухгалтерия

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк № 363305».

Тыва Республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 26340 экз. Чагыг № 15.